

EESTI KIRJANDUS

1935 № 3

SISU:

- D. PALGI: Eesti luule 1934.
FR TUGLAS: Eesti romaan 1934.
A. SUMBERG: Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal
trükitud tööd.
J. TAMM: Selgitusi soome-mongoli keelte akadeemiku-
koha küsimuses Vene Teadusteakadeemias.
ED. HUBEL: Peet Vallak — Neli tuult jalge all.
K. MIHKLA: A. Jakobson — Vallutajad.
O. URGART: H. Raudsepp — Roosad prillid.
H. RÄUDSEPP: "J. JÄRK" — Hädastvere poisie ninaees.
J. KONKS: F. Toomus — Caesar.
O. LIIV: Briefe eines baltischen Idealisten
an seine Mutter 1833—1875.
Märkus toimetuselt.
Eesti raamatute üldnimestik 1934—. 5. ja 6. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjade tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülg 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

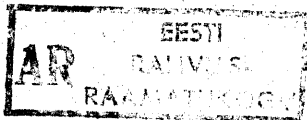
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 935P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MÄRTS 1935

NR. 3

Eesti luule 1934.

Kuigi teoreetiliselt filosofeeritakse, et kirjanduslikus teoses on vorm ja sisu üks ning et ainult kokkukõlalises ühistoimes nad annavad meile edasi selle, mis tarvis on anda, ometi tegelikult võime märgata suuri kõrvalekaldumisi. Muu seas just luules on vormil kalduvust asuda juhtivale kohale. Enamikul juhtudel on vist nii, et luuletajat haarab mingi kujutus, mingi meeoleu, mingi motiiv, teatav rütm. Ja siis on tarvis oskust, osavust ja tööd, et viia sellest esimesest rakusest ettemääratud ehitis lõpuni. Vististi nii mõnigi kord käib ka hea luuletaja ringi, et leida mõjuvaid riime, või kui riimsõna saadud, ehitada värss, mis oleks vajaline osa salmist ja kogu luuletusest. Riimsõnad juhivad luuletuse sisu rohkem kui luuleharrastajad seda märkavad.

See väide ei sisalda alavääristust luuletamisprotsessi vastu, ei, see on normaalne nähtus. Luule on sõnakunst, siin valitseb inspiratsioon, mis on võimeline kehastuma mitmesugustes kujutelmades, mitmesuguste riimide kaudu; isegi rütm võib olla valitav. Sõna, värss, salm — need on elemendid inspiratsiooni jaoks. Kui aga nüüd üks element, näit. väljendusjõuline riimsõna, on asetse nud kindlasti oma kohale, siis on täiesti loomulik, et ta tõmbab oma lähedusse ainult teatavaid sõnu ja et värss sellises toimes kujuneb ikkagi ühe osana inspiratsiooni kehastumisest.

Inspiratsioon pole sisu ega vorm, vaid nende valitseja nende üle ja taga. Inspiratsiooniga ühineb tugevasti rütm ja kogu värsi-ehitus; missuguseid kõrvaimõtteid ja kõrvalkujutelmi aga kasustatakse inspiratsiooni kehastamisel, see on teisejärgulise tähendusega.

Seepärast on luules oma kohal käskiv nõue — vorm o l g u t ä i u s l i k . Teatud värss, kus autor ütleb tähtsa mõtte, mida lugeja hindab kui omaette uudisideed, on siiski lubamatu viga, kui ta näkku lööb luuletuse vormilisele tervikule. Ses punktis lähivad üsna põhjalikult lahku luule ja proosa: viimases laseb iga tähtis mõte kergesti sobitada muuga, vormil ei ole seal käskivalt juhtivat osa.

Kuigi elame ajastul, millal eeskätt hindame seda, mis autor ütleb, peame ometi sellest üldlähetekohast mitte end segevalt laskma

mõjustada luule hinnangul, andestades igasuguseid vormi rikkuvaid kõrvalekaldumisi ainult sellepärast, et luuletaja on kõrvalekalduvas värsis suutnud ka ikkagi midagi ütelda (näit. Barbarus). Või jälle vastupidi: ei saa vormigi hinnata kõrgeks, kui värsimõõd, riimid ja stroofiehitus on küll korras, kuid see on saavutatud sõnade ritta seadmisega, ilma et neid juhiks ehe ja ühest punktist inspiratsioon. Täitematerjali ja ähmase sisu kaudu saavutatud vormi siledus ei ole suur voores (näit. Ed. Visnapuu).

Neil vaatekohtadel püsides tuleb möödunud aastal esinenud tosinast luuletajast teha enamikule üsna kurje etteheiteid: paljudel on vormilisi saamatusi, hoolimatusi, suutmatusest astla vastu löömise. Nii Kallitsal, Voitkil, Laagusel, Koogul, Kuusel kui ka Ed. Visnapuul, Adamsonil, Barbarusel. Ainult Talvik, Schütz ja ka Alle on vormimeistrid; viimase värsiehituse-tehnika pole küll eriti efektiline, kuid see tehakse tasa kujundamise eheduse ja tugevusega.

Ühenduses vormikülje üldpilguga peab esile tõstma veel sugulasnähtust: riimi taotlusel või jälle värsimõõdu täitmisel tarvitatavad mitmed autorid sõnu valesiti. Muidugi meie ei nõua luuletaja keelevabaduse kitsendamist, tal on luba kasutada mitmeid vorme, mis kui ebasoovitavad erandnähtused on tavalises keeletarvituses keelu all, kuid ta ei tohi oma saamatusest ülepääsemiseks tarvitada sõnu lausa viltu. Ruumi nappusel toodagu ainult üksikuid näiteid. A. Kallits tarvitab lk. 8 s a l g e d = „saledad“, sest et on tarvis riimi sõnale „valged“. E. J. Voitk ütleb punastamatult: „Ma lähtun — nüüd haihtub too hüpotees“ (vist: ma hakkam minema — nüüd haihtub too nägemus) (lk. 13). K. Laagus laulab „ning kepp kiltri tantsis orja seljas kulgelt“ (lk. 20), arvates et kui juba „julgema, julge ja julgelt“, miks siis mitte „kulgema, kulgelt“; samuti võiks siis öelda: „ta võti teotses sulgelt“, sõnast „sulgema“. E. Kook lausub lk. 7: „Kuulen su tiibade merelist kohinat / ja sinu äikselist südamesepist“, oletades, et s e p i s = „tagumine, haamerdamine“. M. Kuusel lk. 4: „Hangede seljad valuvad vastu kirdetuult“ (siin v a l u v a d = „valgendavad“) ja lk. 15: „Palvetes minu eest valuge“ (siin v a l u g e = „tundke minu pärast valu“ (?)) ja samal leheküljel: „Mind kui koolnut valuge“ (kus võiks murdeliselt mõelda „valvake kui kooljat“). Raske on lugejal mõista, mis autor selle sõna all mõtleb, sest kirjakeeles on selle harva ette tuleva sõna harilikum tähendus „valguma“.

Tüsedamaist autoreist nõuab haruldast keelevabadust, s. o. vigade tegemise luba Johannes Barbarus, kes näit. lk. 41 kokumatult tarvitab „tõrkjas võrku punib“ (vist „punub“, sest on tarvis riimi sõnale „lunib“), siis edasi t o l m u k u i s s e (= tolmukaisse), t u l n u k u s t (= tulnukast) ja veel paar-kolm sõna, mille tarvitamine ei näi olevat õnnestunud.

Nii vormiliste kui keeleliste puuduste olemasolus on ehk süüdi õilsaks peetav põhjus — nõue radikaalse, opositsioonilise, iseseisva järele. Luuletaja on pretendeerinud ikka prohveti, vabaduse eest võitleja, täiusliku inimese jne. tunnustusele. Ta on õhutanud vastuastumist tardumisele, aheleile, sundlikele konventsionaalsustele. Ja kui teda ahistab luuletamisel mingi takistus, mis oleneb tegelikult ainult tema enese küündimatusest, siis ta loeb oma õiguseks minna nii, nagu talle vastaval hetkel sobib. Keeleviga või värsitehniline kõrvalops on saanud vabaduse ja iseseisvuse õilsa oreoli.

Lugejal ei tule aga karta süüdistust, nagu oleks väiklane, arqipäevselt korda nõudev, kui ka tema vabalt ja iseseisvalt ütleb, et vaat siin ja siin on viga.

Möödunud aasta luuletajate opositsioonivaimul peaks olema veel eriline laiem kandepind. Juba aastate jooksul on valitsenud seltskonnas üsna laial määral opositsiooni luuletajate vastu ja luuletuste vastu: need öeldi olevat raskesti arusaadavad. Sellele lisanes kodumaiste ainete käsitluse nõue. Lõpuks on paaril viimasel aastal kogu meie elu katsutud ümber korraldada, väljendades hoolimatust ja opositsiooni kõige endise vastu. On siis ka loomulik, et algaja luuletaja, kes on ehk teadlikki oma puudustest, laseb ometi häält kuulda. Sellega, arvan, on osalt seletatav mulluste luuletuskogude hulgas esikkogude suur protsent, nimelt 7:5 vastu: A. Kallitsa „Haakristi ja Viisnurga vahel“, K. Laaguse „Sõnaja-lad“, M. Kuuse „Põhjakaare all“, E. Koogu „Päikesesse!“, Ed. Visnapuu „Südame veski“, H. Talviku „Palavik“ ja H. Ranna „Üles“; lisaks nendele on ka E. J. Voitki „Mardika tee“ täiesti algaja tasemel, nii et võiks lugeda ka 8:4 vastu.

Ajal, millal kõikjal uut otsitakse, ilmneb noortel suurem usk endasse. Sellega käib küll kaasas palju „rohelist“, palju saamatut ja vigast, kuid ometi on sellel omad väärtusedki: ka luuletaja küpseb võitlusis. Kriitika ja vist paljud lugejadki on nõrkade esikkogude vastu küll karmid, see on ka täiesti õigustatud, kuid väga võimalik, et mitmed mullustest debütantidest kasvavad tugevaks. Kui veel silmas pidada, et „Loomingu“, „Eesti Naise“, „Talupere-naise“, „Eesti Nooruse“, „Kevadiku“ jt. veergudel vilksatab värskaid nimesid ja vä r s k e i d r i d u, siis võib juhtuda, et mõne aasta pärast on meie tunnustatud luuletajate pere palju arvukam. Luuletamine pole enam üksikute taevaand, keele ja värsitehnilised võimed kasvavad iga aastaga ja ühes sellega kasvab luuletaja nime nõudlejate hulk. Oleme väitnud, et eesti luule tase on kõrge. Üsikuil tuleb see tase viia veel märksa kõrgemale, veel suuremasse kontakti elu ning kunstiga, et saavutada tase, mis oleks selgesti kõrgemal kui kümneil teistel. On ka tõenäolik, et mitmed vanemad tunnustatud nimed hakkavad kaduma teiste hulka kui üks paljude seas — või tuleb vaikida ja jääda minevikku.

Katsetajaid ja tunnustuse püüdlejaid on igal ajal, paistab aga, et nüüdispäevil on tung tavalisest tugevam.

Mulluste luuletuskogude rea avas Aleksis Kallitsa „Haakristi ja Viisnurga vahel“. See on ühtlasi raamat, mis mitmeti illustreerib äsjaseid väiteid. Autor käsib esilehel „Lugeda häälega!“, kuid see on omakasulik nõuanne: kui me loeksime häälega, jälgides ainult häälekõma, siis jääksid mitmed olulised puudused silmade vahele, kuigi vahest rütmi kohmakused naksatuksid kuulmeisse rohkem kinni. Näiteks „Minevik“ (lk. 19):

Joon mälestuste mürkset joobumust,
sekreetse kevadhämaruse niiskeid huuli.
All salajane kohab oja verimust
ja eemal nagu tulj[i]kahi kerkib kuu.
Hing vaene põleb nagu tuldevisat puu.
Sööb meeli raske mineviku mustav suu.

Jättes aga häälekõma kõrvale ja püüdes sisse tunda nendesse ridadesse, tajume pretensioonikaid sõnu, mis kokkuvõttes väljendavad — raskuse ja kaduvuse väljapigistamist tühjusest. Meie võime imetleda, kuid imetleda suurte sõnade väljendusvõimetust, sobimatust, kui nad on halvasti reas.

Ühe või teise asjaga üllatab Kallits samas vaimus ka teistes luuletustes. Tekib kahtlus, kas tema inspiratsioon pole halvasti segatud luuletamistahtega, loetud raamatutega ja õpetamiskalduvusega. Mingi astla vastu üleslöömisena tarvitab ta tooresmaterjali, ilma et oma inspiratsiooni ääsil hingestada seda luuleks (näit. „Raadi pargin“, sest ka robustne, labasevõitu tegelus võib ja peab saama robustseks luuleks, mitte jääma labaseks tooresmaterjaliks).

On ka üksikuid ühtlasema meeleoluga ja siiramaid, nagu „Eesti elegia“, kuid nende põhjal ülistussõnu hakata lausuma — see tuleks otsitult.

A. Kallitsa tooreselemendi tarvitamises võib näha suutmatust, liiga ruttu äraluuletamist, kuid õigem oleks näha eeskätt hoolimatust, isemeelitsemist, mis laseb end tõlgendada osalt opositsioonivaimuks. Veel isemeelitsemam on E. J. Voitki „Mardika tee“, algaja autori teine kogu värse.

E. J. Voitk ei hooli värsitehnilisist konarusist, virilaist irdriimest ega keelelistest väärithaaramistest, ta sammub ennastusaldavalt edasi, mitte pigistades suuri elamusi tühjusest, nagu enamik mulluseid algajaid, vaid piirdudes enesega ja lähema ümbrusega: ainult üksikute värsside kujutelmad on haaratud ootamatust kohast ja ajavad luuletusi hargu või isegi irevile. Selles tahumata enesekindluses on omajagu endeid, et diferentseerudes ja süvenedes võib ta hoopis midagi muud ja väärtuslikumat pakkuda, igatahes teiste naabrite kadumisihalise jõuetuse taustal eristab teda julgem, hakkajam vaim. Luuletus „Mardika tee“ on näiteks küllaltki hinnatav.

Opositsioonikandjate ritta tahaksin asetada poolvägisi ka K. Laagus'e „Sõnaja laad“. Ta ise arvab saatesõnas, et eesti nüüdisaja luules esinevad „liig modernsed sõnastused ja väljenduste vormid, mis teoselt tihti selle voolavuse röövib, mida luuletustes nimetatakse sõnadega valsseerimiseks“. Peab arvama siis, et ta pakub tuttavlikumat sõnastust ja „sõnadega valsseerimist“. Tegelikult on aga kujunenud soovidele mitmeti vastuoksa: Laagus tarvitab ise vähetuntud sõnu ja vorme (näit. ulm (kujud), lk. 9, 14, mõrv 13, morn 14, säästa 30, suunat, tõrjut 24, raamen (= raamides) 30, võrgutai 40 jne.). Ka „sõnadega valsseerimist“ on napilt („Videvik“, „Hällilaul“), enamiku juures peab vägagi ette heitma rütmirikkeid.

Laaguse teeneks ehk arvatakse, et ta on t a h t n u d oma luuletusi anda patriootilisi elamusi. Seda püüab ka Kallits. Mõlemal on head tahet, kuid... Patriotism on jõuline ja siiras tunne — ta nõuab ka jõulisi ja üdini tuntud laule. Meil on praegu isegi eelarvamust, et patriootilisi laule tuleb hinnata, kuid ka selles olukorras on võimatu Kallitsa ja Laaguse isamaalisi laule tunnustavalt võtta. Kogu mulluses luuletoodangus on ainult üks tugevam patriootiline laul ja see on Johannes Schütz'i „Uueks tõusuks“.

Mis puutub ideelisse mahukusse, siis Laaguse värsikogu paistab teiste esikkogude hulgas omajagu silma ja mitteerksa vormimeelega lugejas võib ta äratada mõtteid ja elamusi: siin on ikkagi aluseks autori mitmekesine elukogemus ja see paneb end mõnede lugejate juures maksma. Kui Laagus ei oleks igale poole lisanud oma haritlase-resoneerimist, vaid sihtinud veel rohkem lihtsa poole, oleks ta ehk saavutanud rohkem. Praegu on need luuletused eesti vanema põlve haritlase igati diletantlikud sõnaseaded ja autoril on täiesti õigus, kui ta eessõnas kinnitab, et ta ei pretendeeri luuletaja tiitlile.

Sellest esimesest kolmikust on põhitoonilt üsna erinev teine kolmik: Ed. Kook, M. Kuus ja Ed. Visnapuu, kellel on omavahel ühist.

E d u a r d K o o g u „P ä i k e s e s s e!“ on väliselt vanamoeilisim raamat mulluste luuletuskogude hulgas. Ta sisaldab algeliste armastuspiinade ning selle kõrvalnähtuste lamepaatoslikku kujutust. Parim, mis sellele kogule võib teha, on — vaikides kõrvale panna.

Armupettumus on allikaks ka M a r t a K u u s'e „P õ h j a k a a r e a l l“. Tal on mõnevõrra sõnastamisoskust ja võib leida väljendusjõulisi ridugi, kuid tervikuna jätab ühetoonilisema mulje kui kõik teised kogud. Üheks põhjuseks on värsiehituse ühtlane massiartikli siledus, kuid mitte tõusmist isikupärasele vormitasele. Ühetoonsuse teiseks põhjuseks on rütmi ühetoonsus: nagu oleksid kõik täpsalt samasuguses meeleolu- ja temperamendisei-

sundis loodud. Kolmandaks: M. Kuusel on vähe öelda, kuid on teinud sellest palju luuletusi. Tal on õieti kolm elamust: valdav enamik (38 luuletust 49-ast) laulab hääbumisest, murdumisest, tühjainemisest. See tühjatumme on sügavuselt sama, laadilt sama, ainult uued looduse-esemed on jäänud selle kätte. Loodusevaatlused immutatakse oma musta meeleoluga. Siia-sinna poetatud 7 teisest luuletusest selgub, et kogu selle hääbumise põhjus on armsama kaotus. 2 siurulikku „Armulaulu“ näitavad ka armastust ennast.

Autor peaks pääsema sügavamate ja omanäolisemate elamusteni, siis ehk tuleks värssidesse elu ja vajalist jõudu.

Eduard Visnapuu „Südame veski“ on Marta Kuuse kogule sugulane: siingi tõukab laulikut sõnu seadma armastusest võrsunud raskusevaim, mis enamikus esineb nurisemisena saatuse vastu. Tunded tõttavad autoril igale poole suurt ja raske-saatuslikku otsima, kuid — vajalise teravuseta. Pole tugevamat, keskendavat vaimu; see on nõrk, kobav. Selle vaimu nimeks võiks olla Ä h m a n e. Valitakse küll sõnu, mis sihivad harukordsele, neid ei suudeta aga liita jõulisema selgusega. Kujundatakse luuletus üsna keerukas stroofiehituses, on rütmil, on meloodiat, on ka riime ja luuletusel pikkust, kuid kõik on Ähmase võimuses. Muide: meloodiatunne mängib Ed. Visnapuu luuletustes erilist osa.

Ometi on üksikuid selgeid tõendeid, et autor suudab anda selgepiirjoonseid luuletusi (näit. osalt „Valgus ja vari“, „Tuul ja laps“, „Pühendus X laulupeole“, „Hõiskav narr“), ja kui vormi-andmise tehnilisele oskusele seltsiks samavõrd sisulist vormikat keskendamist ja oma-joont, siis peaks järgmine kogu suurel määral ületama esimese.

Mis aga Ed. Visnapuud ühendab Marta Kuusega, Eduard Kooguga, Aleksis Kallitsaga ja teistega, on rahulolematuse ümbruse ja enesega, enese mitteleidmine, väljalülitatud olek.

Luuletaja ja üldse kirjaniku juures mängib suurt osa rahulolematust: see ajab reageerima, teatavas suunas edasi tungima, paneb tunded ja mõtted pakitsema.

Eluga rahulolematuse üldisim ja tihti viljakaimgi nähtus on armupettumus. Noorele inimesele avab esimene tugevam armastus ukse uude maailma. Sellest pettumus aga tõukab ta mõrusse tühjusse, kuid ei riku konti: vaeveldakse, saadakse üle ja — olakse karastatud järgnevaks eluks. Ometi on pentsik kõrvalt vaadata, kui sellises mõru tühjuse olekus noor inimene teeb näo, nagu läheks nüüd maailm hukka ja poleks mingit mõtet kogu elul, ei temal ega teistel.

Säärast nägu teevad M. Kuus, E. Kook, osalt ka A. Kallits.

Armupettumused on peaaegu kõigile tuttavad. Sellel ainel värsid peaksid olema individuaalsed ja tugevad. Kolmel nimetatud autoril aga pole seda.

Ka Ed. Visnapuu toob ähmasele saatusele, milles käärimas armupettumuste pärimi, liiga suuri vaevlemisohvreid.

Ükski neist neljast autorist ei leia jõulisemat lahendust, ükski ei leia teed kaugemasse ellu, vaid vaevleb suletud ringis, mitte püüdes otsustavamalt sellest välja saada, kuigi miljonid kaasiniimesed on sellest hõlpsasti välja saanud. See vajutab nendele luuletuskogudele jõuetuse ja viljatuse märgi.

Mulluste luuletuskogude iseloomustuses tuleb rahulolematuse mõiste juures peatuda pikemalt. Ka Talvik, Adamson, Alle ja Barbarus on rahulolematud.

Heiti Talviku „Palavik“ on haruldane nähtus mul-luses luuletoodangus: ta on haruldane oma vormikindluse poolest ja haruldane — viirastuslikust sisepingest ning hoolimatusest elu tunnustatud ideaalide vastu.

Tavaline poolehoid kuulub arenevale tervele inimesele, loomale, taimetele; armastatakse jõulist ja edasiviivat elumängu. Talviku armsam luulemotiiv on aga normaalseisundist tugev kõrvalepõige, mandumine, hukkumine, lagunemine.

Talviku kõrvalepõige normaalsest on kõrgpingelises olekus, sellest ei tea autor ise väljapääsu, ta pigistab omad häiritsevad tungid rusikasse ja vormib sellest värsse. Vorm tuleb küll terasest meistritöö, kuid autori viirastuslik ja pingulekistud siseelu peale jõulme ei oma teisi voorusi: pole ideelist perspektiivi, pole eesmärke, pole tahetki leida sisemisele mõllule positiivsemat lahendust.

Talvik tahaks oma ridadega luua aina võikust, panna puhkuma tuuli, mis lööksid rajuilmana üle inimese. Kui see rajune ja hääbumisele kalduv joon oleks Talviku luules selgesti juhtival kohal, oleks tegu täiesti destruktiivse jõuga.

Kuid Talvik segab tihti oma negatiivselaadilisse sisusse groteski. Sellest võrsub roppuhkeid luuletusi, mis kokku võttes esinevad elujõulistena, sest tunduvad lihtsalt hoolimatu jõhkruksena.

Võib jääda kahtlema, kas Talvikul pole see ainult poos, ainult kätteõpitud meeolelu dekadentlikelt suurusilt Lääne-Euroopast, kus neid on külluses ja suuri meistreid: õppimise jäljed on igatahes teravasti silmahakkavad. See kahtlus saab hoogu, kui lugeda „Palaviku“ esimese osa eeleegilisi luuletusi, milles on sentimentaalsustki ja mis lähenevad sisuliselt Ed. Visnapuule, M. Kuusele — ja on inimlikud.

Kuid Talviku mandumise ja hukkumise luules peaks olema midagi sisimat, mis on tähtsam kui teistelt õppimine. Kõigepealt on seda rajune sisepinge, mis kindlasti on loomuomane, kuigi ehk ajutine ning häireline. Teiseks võiks Talviku luuletuuma seletada ka opositsioonivaimuga. Sentimentaalsus tikub haarama südame-niite, seepärast andkem tublisti jõhkruks, see teeb mehiseks. Elus on jõuline keha ideaaliks — mina raiun värsse aga laibast. Teie

laulate lilledest ja ööbikust — mina võllast ja kraaksuvast mustlinnust. Teie propageerite karskust — vaadake siis, kuidas välja näeb ka pohmelus. Teie otsite ilu — aga kuidas meeldib Teile elegantne inetus?

Vaadagem veel lähemalt.

Talvik laulab hääbumisest, kuid iga ta värss on täis jõudu ja seepärast sisuline hääbumistung ei pääse täiesti mõjule. Kujunduse tugevus ja värsitehniline tugevus domineerib, see mõjub, seda imetleme — ja lepime kui pisiasjaga, et autor seejuures laulab millestki alaväärtuslikust. Kujundamisjõu taidurlikkus ja kõiges üllatav ökonoomia võidavad sisu negatiivsuse ja annavad positiivse ülejäägi. Talviku värsiehituse metalne ehedus ja sugestiivne selgus ütlevad, et kui nii vähesega saavutatakse nii palju, siis peab siin olema väärtusi. Autori halba geeniust ülendab värsistamistalendi suurus.

Selle kahe jõu kokkupõrke kõrval on huvitav tähele panna, et Talvik on tugev mõne värsi ulatuses, teiste sõnadega, ühe tervikujundi ulatuses. Lugesed hindad ta jõudu üksikuis värsses ja ei hooli, et luuletus kogusummas on *i d e e l i s e l t t ü h i n e* või *n e g a t i i v n e*. Eriti see asjaolu, et Talvik on tugev üksikute ridade ulatuses ja mitte tugev sisulise tervikuna, vihjab, et ta pole siiski leidnud end, et see olek on ajutine. Ta on elu suhtes väljalülitatud olekus ja on palavikus. Tema rahulolematuse ja rünnaku-iha on olnud sellest. Tarvis oleks leida elus mingi ehitav ülesanne, mõte, lahti saada häireist, ning siis lahenduks sisepinge ja see transformeeriks rahulolematuskire mitte ainult efektikaks vormiks, nagu praegu, vaid võiks autori juhtida inimest ehitavale prohvetiteele.

Kõike kokku võttes ei oleks õige, kui puhtainealalisil põhjusil arvata Talviku luule lausa dekadentseks ja perversseks ning lugeda teda haigusepisikute levitajaks ühiskonnas. Talvik süstib surmavalt oma luule haigusepisikuid ja temast tahaks loota peatset häiretest ülesaamist.

Märksa selgem ja inimlikult arusaadavam on Hendrik Adamsoni „Kollektuspäeva“ rahulolematuse. Adamsoni luuletused on eeskätt värssid haige inimese maadlusest teda ahistava tõvega, millele allajäämine tema meelest on paratamatu.

Tuleks meenutada siinkohal üht põhinouet: luuletaja peab sundimatult laulma sellest, mis temas peitub. Takistamine, tahtlik ümbervormimine on kahjulik.

Hendrik Adamsoni puhul paistab olevat laul vaba siis, kui ta saaks tõvega maadlusest ja sellest tekkivaist ahistavaist tundeist täie rinnaga laulda. Paljud loeksid seda aga negatiivseks. Autor ei tahaks olla negatiivne, ta tahaks elule anda midagi positiivset. Ta katsub seepärast alla suruda kaebushäält:

Ega mina tea, kui kaua minda —
tänaseks või homseks,
hammustand uss ammu rinda,
raske jääda rõõmsaks.

Siiski mina laulan suvelaulu,
õitseviisi hõiskan;
et minu põues põleb valu,
salata seda mõistan.

(„Enesest“, lk. 7.)

Kuid hingeline depressioon on ometi niivõrd tugev, et ta kostab igalt poolt läbi; ka siis, kui seda katab huumori kirm. H. Adamsoni luuletused kannatavad tahtliku meeoleu-vormimise all. Neil puhkudel torkab nõrgajõulisus üsna teravasti silma ja sellele seltsivad veel täiteväljendite tarvitamine ja sõnadega mängimine. Säärastes kohtades ei saa H. Adamsoni luulet eriti kõrgeks hinnata.

H. Adamsoni pärisala on murdeluule: siis on kujutelmadel jõudu, kombinatsioonides uut, pildis omapärast ja täiteväärsid ei tundugi täitena. Ka kirjakeelseis värses on tugevamaks küljeks rahvapärane kujunduslaad. Üldiselt ses kogus on kirjakeelse te luuletuste esinemine suhteliselt küllalt tugev.

Lähema ümbruse nukrutsevas vaatluses on H. Adamson küll pehmejõuline, kuid ometi omapalgeline laulik ja ei kao teiste sekka mitte midagi ütlevaks. H. Adamsoni rahulolematuse on õigustatud, tahaks öelda — ta rahulolematuse võiks olla avameelsem, ohjendumatam.

Esimesel pilgul paistab August Alle H. Adamsoni kõrval elujõud ise, kuid tegelikult on temagi „Karmid rütmid“ rahulolematuse jõuetusest nakatatud.

Alle on käsist-jalust seotud ümbritseva eluga. Ta suhtub sellesse sõjakalt, ta tahab sellest üle olla, nagu taevas üle pori. Ka maisemast maisusest kisub Alle end lahti: põllumaa, metsapinnas, see on talle pori, ta hindab lehti puul, õisi varre otsas, pilvi taevas. Ta on opositsioonis madalal asuva ümbrusega, ainult kõrgused kisuvad enesele silma, kuid ka ainult looduslikud kõrgused, sest sellesinase maailma võimutsejad saavad tunda vahedaid kihvu.

See romantiliselt rahuldamatu hing esineb nagu pudelisse surutud gaas. See tungleb, ootab, et plahvatab, kuid kork laseb läbi ja — kuulduv spliinilist või iroonilis-sarkastilist visistamist. Spliin ja ironia on Allel sillaks enese ja maisuse vahel, neid vaheldab hardus looduse ilu ees.

Realistlik element on väga tugev Allel. Üldilmelt laevahukuline kõrgeadete preester pärast vaimset või füüsilist pohmelust, esineb Alle äkki inimesena, kes kümne küüne vahel hoiab elu alasti tõsiasi. Ta assimileerib palju keskpärest, argipäevset, tõstab seda omaks kas spliini või ironia kaudu, tunneb end maisena, kontrastitades mõne ülevpuhta või humaanse joonega. Ühiskondlikele probleemidele reageerib ta erksalt.

Alle värssides imetled tungi kõrgustesse, imetled argipäeva tuulamist läbi karmi sarja, imetled kohatist jõudu, ja imestad — paigaltammumise üle. Allel on jõudu, kuid Alle ei saa oma jõuga

edasi. Allel on otse rabavat jõudu, kuid saavutamatu ja kaugete aadete kummardus ning tarviliku eluproosa põlastus teevad ta värssid ummikulisteks, püüdes viljatuks. Tema rahulolematuse ei pääse täiele mõjule, sooviksid tõhusamat lahendust.

Oma jõu rakendab Alle üksikutesse kujutelmadesse: mitteharvu näiteid, vaid rikkaliku kogu värsside võime välja noppida ja maitsta neid kui tugevaid kunstiannuseid.

Johannes Barbaruse „Tulipunktis“ on ägedamat rahulolematust kui teistel ja kui uskuda autori agitatsiooni „vabaduse, võrdsuse & vennluse“ suunas, võib jääda arvamusele, et Barbarusel on rahulolematuse küll tõukeandjaks, kuid et ta jõuab üle selle lahenduseni, jõuab uuele teele, mis viib vastu paremale, tublimale, täiuslikumale elule.

„Vabadus, võrdsus, vennlus“ on ajaloos karastatud üllas hüüdlause ja kuigi ta on kulunud, ometi on tal kaasakiskumisejõudu; Barbaruse luulet on võetud seepärast uue parema elu prohveti hüüdena.

Selle kõrval mõjub Barbarus oma tugev-hüpleva sõnaga. Ta haarab ülekantavas mõttes sõnu kogu maailmast ja mitmest teadusevallast. Talle ei piisa laisusest, mitmekülgisusest: ta tungleb tihti ka püstloodis üles. Kogu taevalaotus ja kõik, mis seal sees, peaks olema tema värsside ehitusaineks. Barbarus haarab sõnu ootamatult, kaugelt, ta kujutusmeel liigub hoogsalt ja julgelt ning otse ahmib tõmmata ritta mingit kauget paralleeli või kontrasti, kus ühendusjoont on raske näha, kuid kus see siiski tihti on, ning niiviisi lisaneb mõtet, mis jääb mitte ainult ridade, vaid sõnade vahele ja teinekord on just see sõnadevaheline sisu oluline.

See dünaamilisus ja sõnade üllatav sisu on Barbaruse luules tähtis; siin avaldub tema luuletajajõud ning eeskätt selle kaudu Barbarus mõjub lugejaisse. Tema vastuvett ujuda tahtmist tõlgitsetakse seejuures muidugi kangelaslikkuseks.

Kuid ühe mõjuva ja väärtusliku elemendi pärast ei saa veel kõike ülistada. Veel rohkem: see ei pea sundima meid leppima kõige muuga ja vaikima autori puudustest.

Juba Barbaruse põhiheli „vabadus, võrdsus, vennlus“ ei ole täiesti vaba, eelarvamusteta, kõigele elule kuuluv.

Tahaks küll jaatada, et see põhiheli on Barbarusel läbi tunnud, läbi vihastatud ja et see pole variserlikkus. Poleks õiglase väita, et see hüüdsõna on laen või mask, mida kasustatakse nagu võõrast trummi ajutiseks põristamiseks. „Vabadus, võrdsus, vennlus“ polnud eile ega ole täna või homme täielik ei Euroopas ega muus maailmas, oleks õigustatud alatine valvelolek, alatine nende õilsate omaduste kindlustamine. Kuid autoril on ometi see ainult paljad sõnad — kõigest eelõeldust hoolimata. See pole niipalju tõeline vabadus, kui vastuvett ujumise tahe, kusjuures ei arvestata, kas vastu voolu rähklemisel on tõelist otstarvet ja kas seljapööramine kokkukõlalisele elule pole lõhkumine. Barbarus ei püüa.

aru saada tõelisest olukorrast, tal on üksnes sundidee. Ta ei suuda uue parema tuleviku jaoks reaalselt teed otsida. Ta nõuab küll paatoslikult ideaali, kuid just sellesama paatosliku nõudmise põhjal ta loeb end õigustatud olevat põlata lähemat ümbrust. Kõik see reaalsus, mida ta lähemalt tunneb, on puudulik, on alaväärne, ainult tema ise ja kõrges-kauges teooria-avaruses vabaduse ja ülluse loosung — need on, mida tuleb hinnata. Barbaruse õilsad paatoslikud tungid on tegelikult teisititahtmine, suuruseiha, egotsentriline käsitus elust; isegi looduse personifitseerimises avaldub egotsentriline tahe.

Barbarus ihkab ainult üht: uut õnnelikku elu, kus valitseks isiku täieline vabadus, tema võimete õitseng, tema t u n n u s t u s. Mitte niipalju vabadust ja vendlust teiste jaoks kui täielikku e n d a v ä l j e n d u s e v ö i m a l u s t j u s t e n e s e l e. Mitte niipalju kaugust kui lihtsalt „ära siit!“.

Paistab küll, et töötav kannataja on see, kelle eest Barbarus võitleb, kuid ta ise ütleb, lk. 55, et tema hääl ei ulatu tööliseni. Tööline on ainult märk Barbaruse egoistlikul, paatoslikul kilbil, mitte rohkem. Tollele kuulub ainult haletsusi, mille vastutasuks tarvitatakse tema nime oma huvide rahuldamiseks.

Tänapäeval on enamikus riiges saanud moeasjaks hukka mõista pahempoolset maailmavaadet. Mitte seepärast pole öeldud eelmised eitavad sõnad Barbaruse kohta. Sotsialistlike ideede propageerijana ei peaks Barbarus olema kuigi tugev või hädaohtlik, ta on liiga hoolimatu ja ebapraktiline. See mõjub anakronismina ja sellest võib isegi äge kodanlane muiatas mööda minna. Ka Barbaruse kosmopolitism ning internatsionalism pole mitte eriti hädaohtlikud rahvuslusele.

Kuid Barbarus raiub põhimõtteliselt kõigele vastu, mis nõuaks tujuka isiksuse rakendust rahva argipäevsesse ülesehitavasse töhe, ja selle poolest on Barbarus küll ühiskonnale lõhkuv jõud. Tuleb vaid lisada, et vist seda ka ainult teoreetiliselt.

Barbarus pole puhas metall, mitte ka maak, vaid pigemini sakvojaaž, kus kõike on sees: bengaali, veriseid karvu, mittelõhkevaid dünamiidipadruneid, hümne jne.

Keeleliselt ja värsitehniliselt on ta samasugune segu: hea kõrval äkki halba. Barbarus ei hooli kokkukõladest ja ehedusest ka värsihituses, seegi oleks „väikekodanlus“.

Tema Pegasus on nagu kevadel pikast kinniolemisest vabenenud loom, kes siis puhtendaavalduse tungide mõjul näitab erilist erksust ning pillub eest ja takka üles (vrd. lk. 104).

On palju tunglemist, žestikaid pretensioone, olümplikku kriitikat, kaugusi ja kõrgusi, kuid — ka Barbarus jääb sinnasamasse, kus ta on. Ta ei leia lahendusteed, tema opositsioonivaim kägerdub rahulolematuseks, mis leiutab küll suuri ja isegi toredaid sõnu, kuid need pole tegudeks idanemisvõimelised.

Barbarus pole rahul lähema ümbrusega, kuid vägagi rahul

endaga ja hõiskab vastu kosmosele. Alle tilgutab sappi nii endale kui ümbrusele. Adamson on õnnetu eneses, kuid ta tunneb heameelt loodusenatukesest, mis puutub silma. Talvik on eeskätt opositsioonis tunnustatud ideaalide ja aadetega. Nii ümbrusega kui enesega pole leidnud rahuldavat sidet Ed. Visnapuu, Kuus, Kook, Kallits.

Nii siis — rahulolematuse olemus on luules olnud tähtsal määral tõukejõuks. See ei sisalda eneses mingit üllatust ega ebanormaalsust. Luule ja üldse kunst ning uus idee ei ole virk tekkinud seal, kus on keskpärane rahulolemine. Tarvis on kaldumist äärmuse poole, kas puuduse või täiuse poole, tarvis on tekkida rahulolematusel (= puudujäägil) või õnnelusel (= küllusel), et erutada luulenärvi, uue tõe otsimise närvi.

On aga tähelepanev, et käsitletud autorid ei leia ideelist lahendust. Rahulolematuse olemus on siis viljakas, kui ta areneb tõhusaks lahenduseks. Seda aga ei leia isegi heatahtliku otsimise juures. Võiks küll spekuloida, et seda on tung ja kutse täiuslikkuse poole, kuid see oleks enesepete: jääme ikka, nii autor kui lugeja, poolele teele, ilma et teaksime, kuhu minna. Lugeda aga lahenduseks kunstilist loomingu, tähendab suletud ringisse jäämist; muu seas ainult Talvik on siin saavutanud omaette täiuslikumat, kunsti kunsti pärast.

Äsjakirjeldatud nähtuses peitub ka üks põhjustest, miks eesti luule ei haara küllaldaselt lugejaskonda ja tikub jääma omaette, kuigi värsitehniliselt ja kujutlussisult on ta kõrge. Seepärast lähema aja värsskirjanduse üheks ülesandeks oleks — konkreetsemate eesmärkide leidmine, mille poole maksab püüda ja isegi peab püüdma, või siis — mida konkreetset peab eitama.

Kogu senise käsitluse ulatuses oli raske puudutada Johnes Schütz'i „Südasuve“, sest ta on niivõrd omaette seisv. Autor on muutunud vaatlevaks silmaks, ta on kõrvale tõrjunud oma isiku — impulsiivsemad tunded täielikult, kuid suurel määral ka omad vaated. Autor on erapooletult-tõsine, tema tunde- ja vaadete-element on taganenud diskreetseks kõrvalheliks. „Südasuvi“ on pildistamine värssides. Mitte ühest punktist palju ja detailselt, vaid edasiliikuvat, ainult tavalist muljetematerjali kasustavalt. Tahestahtmata see muutub mittekaasakiskuvaks ja nõuab süvenemistahet. Nagu näitavad üksikud luuletused (näit. „Hüpe kõrgusesse“), oleks rütmiline mitmekesisustamine ja individualiseerimine toonud pildistamisse elu. Schütz on aga kangekaelselt pidanud ühtlast joont värssihituses, on saavutanud sellega küll kindlust, kuid veel suuremal määral ühetoonilisust. Seepärast on raamatule suureks plussiks H. Mugasto puulõiked, mis, tabades autori karget ja selget joont, mitmekesisustavad luuletuskogu ja pakuvad omaette naudingut. Raamatu illustreerimise alal on see erakordne saavutus.

Schütz (võiks öelda) on uhke olnud oma võimetele, ta on kir-

jeldanud tsüklite viisi seal, kus teised lepiksid ainult üksiku luuletusega; see teenibki teatavat tunnustust ja näitab, et Schütz'is on tegemist meil värsimeistriga, kes võib keeda rahutusest, kuid vaadelda ka klassilise rahu ja selgusega.

Paistab, et „Südasuvi“ reedab ka mingit käärimist autoris, sest see enese isiku täielik tagasihoidmine pole vist juhuslik ega ole saavutatud muuseas: see on läbi viidud suurte elamussarjade ulatuses ja autori impulsiivsus oleks pidanud siin ootustekohaselt nii või teisiti teravamini avalduma.

Kui teiste luuletuskogude puhul on tulnud rääkida rahulolematusest, siis Schütz erineb üldiselt teistest selle poolest, et ta on kahe jalaga elus ja elab kaasa. Jaatav suhtumus ellu kõigest hoolimata, see on Schütz'i kui luuletaja meeldivam joon.

Teistest veel erinevam kogu on *Helene Ranna* „Üles“, mis sisaldab ainult vaimulikke laule. Igatahes väärib tunnustust see julgus, et eesti kirjanik äkki esineb puhtvaimulikkude laulude koguga.

Peale esmakordsete luuletuste on mullu avaldatud 2 valimikku, *Lydia Koidula* „Valitud laulud“ ja *Henrik Visnapuu* „Üle kodumäe“; tõlgetest ilmusid *J. Kärneri* sulest *Heinrich Heine* „Valik luuletusi“ ja *A. Anni, A. Orase, M. Raua* ja *G. Suitsu* sulest „Soome laule ja ballaade“ (Soome antoloogia III).

Ülevaate lõpus kerkib tahtmatult küsimus keelele, kuidas on käsitletav aastatoodang võrreldes põlvistega: näitab ta langust või tõusu. Mitmelt poolt on väidetud, et eesti luule ei tarvitse häbelikult asuda euroopa kultuurrahvaste omade seljataha, vaid tema koht on väärikana nende keskel. Seda muidugi mitte kvantiteedilt, vaid taseme kõrguselt. Möödunud aasta ei kõiguta seda endausalduslikku arvamust. Igatahes 5 autori puhul ei tule kunstilise taseme pärast kellegi eest peitu pugeda; need oleksid tähes- tikuliselt: *Adamson, Alle, Barbarus, Schütz, Talvik*.

Käesolev ülevaade on küll eritlenud kõigil neil autoreil rea puudusi, kuid ta pole ka salanud nende tugevkülgi. Viimased on niivõrd olulised, et nad suudavad märgitud puudustest üle saada ja seepärast oleks puuduste märkimine ainult manitsus paremale.

D. Palgi.

Eesti romaan 1934.

1.

Nagu on rõõmustav heita pilku kuhilaterohkele viljaväljale, nii on rõõmustav teha ülevaadet ka rikkast vaimsest lõikusväljast. Möödunud aasta eesti jutustava proosa lõikus on väga rikas. Sest

sel aastal on ilmunud ligi veerandsada algupärast romaani, pike-
mat jutustust või ilukirjandusliku ilmega memuaarilist teost. Kuid
küsimus pole muidugi ainult arvulisest paljusest. Ka mõnikord
varem on meie algupärane proosatoodang lähenenud selle kvantu-
mini. Kuid veel kunagi varem pole tõeliselt romaani liiki kuulu-
vate teoste arv olnud nii suur ja veel kunagi varem pole nende
üldine tasapind olnud nii kõrge. Sest vähemalt kolmandik sellest
toodangust kuulub meie kirjanduse seisukohalt väärtteoste hulka
ja kaks kolmandikku kogusummast on õigustatud vähemalt il-
muma. Ilmselt alaväärtuslikke tehiseid, mille ilmumist peab ka-
hetsema, on ainult kaks-kolm.

See osutab nii meie kirjanduse üldise tasapinna tõusu kui ka
nõudlikumat suhtumist trükisõnasse. Ühelt poolt on möödunud
aastal suurem osa meie võimelisemaid proosameistreid pikemais
vormides oma jõudu katsunud. Teiselt poolt on aga kirjastused
rahvamajanduslikult kahjuliku makulatuuri soetamist tõkestanud.
Ning „autorite“ oma „kulu ja kiri“ pole kuigi palju vastu löönud.

Et aga kirjanduse maksu-mis-maksab-produtseerimise kirk
pole vähenenud, seda nägime k.-ü. „Looduse“ õpetlikust nalja-
raamatust „Suletud ümbrik“. Nagu teada, kuulutas „Loodus“
võistluse teosele, mis oleks ületanud kõik senised eesti romaanid
ja seisnud maailmakirjanduse kõrgeimate saavutuste tasapinnal.
Ning terveni 37 autorit leidsid, et nende teosed neile nõuetele vast-
tavad. Kuid kirjastus ei võinud ühelegi auhinda anda, vaid aval-
das ainult kolm õnnestunud tööd. Ning tegi õieti. Milline oli
aga osa teiste pretendentide tasapind, nägime „Suletud ümbrikust“,
kus kõige kirjaoskamatumgi autor ei mõelnud end vähemaga võr-
relda kui Shakespeare'i, Molière'i, Victor Hugo, Flaubert'i, Shaw'
ja Strindbergiga!

Kuid niikaua kui selline „kirjanduseharrastus“ jääb autorite
eneste asjaks, pole meil sellega tegemist. Tähtis on, et tõelisedki
anded meie romaani harrastavad. Ja möödunud aastal on nad
seda teinud viljakamalt kui kunagi varemini.

See toodang on sisuliselt kui ka kunstiliselt mitmekülgne. Me
näeme aineid valitavat nii eesti ajaloo tagamailt kui tänapäevast.
Me näeme süüvimist ühiskondlikesse vahekorrisse ja isiku hinge-
ellu. Me kohtame karmi realismi ja hingestatud uusimpressio-
nismi. Ning kui osa sest toodangust on määratud valjude nõue-
tega kirjanduse hindajale, teine laiale lugejaskonnale, siis on kol-
mas kohane noorsoole.

Selline rikas aastatoodang ei võimalda siin enam pikemalt
peatuda üksikute teoste juures, neid lähemalt refereerida ja süga-
vamalt eritleda. See kõik peab jääma juba pikemate üksikarvus-
tuste hooleks. Mina näeksin oma praegust ülesannet peamiselt
ülevaatlikus aruandes, aastatoodangut iseloomustavas ja liigitavas
kokkuvõttes.

Praegu valitsev mõttesuund paneb kord-korralt ikka rohkem rõhku nähtustele ja küsimustele, mille ette võib liita sõna „rahvuslik“. On tarvis selgitada meie rahvuslikku olemust, on tarvis teada, kust oleme tulnud, et mõista, kuhu peame minema. Sellise selgitustöö parimaks vahendiks on ikka olnud rahva minevikku käsitlev ilukirjandus. Ja nagu selline kirjandus tõusis esialale ärkamisajal rahvaluule, „Kalevipoja“, minevikus ilutseva lüürika ning ajaloolise jutu näol, nii on ta praegugi jälle aktuaalseks saamas. Tõsi küll, nii eestluse kui eesti kirjanduse olukord on võrratult muutunud Bornhöhe ja Saali ning Metsanurga ja Mälgu teoseid eraldaval ajavahemikul, kuid ajastute üldtendents on ikkagi sama.

On aga üllatav, et ses uue ainesuuna taotluses kõige otsustavama sammu on astunud just seni nõnda tänapäeva probleemides rippunud kirjanik kui **M a i t M e t s a n u r k**. Me teame küll, et tema suurromaan „**Ü m e r a j ö e l**“ on kavatsatud juba aastate eest, kuid selle ilmumine sattus ometi just kõige vastuvõtlikumale, ühiskondlikult kõige resonantsemale hetkele.

Kuigi ärkamisaja kirjanduse huvi oli tunduvalt suunatud minevikku, siis ei ulatunud ta ainete-otsing ometi muistsesse iseseisvusaega, välja arvatud mõned vähemad ja ilmetumad mineviku romantiseeringud. Igatahes ei teetsenud tolle kauge ajastuga need, kelle nimi meelde tuleb, kui kõneleme meie ajaloolisest romaanist. Sellevastu on Metsanurga teose sündmustik seotud just hetkega, mil kogu eesti rahvas oli alles vaba ja elas isaisade viisi, kuid mil ka paratamatu hävinguohut oli käegakatsutavas läheduses. Pealkiri ise juba osutab, et romaani kulminatsiooniks peab olema suur lahing ühelt poolt eestlaste ja teiselt poolt sakslaste, liivlaste ja lätlaste vahel Ümera jöel a. 1210. Sellest sündmusest leiame Läti Henrikul ainult mõnekümne-realise kokkuvõtte, kusjuures kroonik eestipoolseid asjaosalisi lähemalt ei maini. See asjaolu on sundinud romaani autorit toetuma ainuüksi oma mõttekujutusele ja kombineerimisoskusele. Ning ta on oma ülesandega hästi hakkama saanud, andes veenva läbilõike Lõuna-Eesti avalikust elust Ümera lahingule eelnenud paari aasta jooksul. Ta on tegevuse keskuseks valinud kujutletud Mägiste kihelkonna selle kujutletud vanema Velloga, kirjeldanud vahekordi teiste vanematega, ühiskondlikku korda, üksikuid rahvakihte, sõja- ja rahuaja olusid ning lõpuks koondanud oma kujutluskire eestlaste võidu kirjeldusele. Selle kogu rahvasse puutuva ainestikuga on ta sidunud peategelase isikliku arenemisloo, ta armuromaaniga ja rea muid eraelulisi episoodide. Kogu see materjal on käsitletud järjekindla realismi vaimus ja karm-asjalikus stiilis. Sõnastus on tihe, jõuline ja kaaskiskuv.

Muidugi ei takista meid miski nii ajaloolise romaani ainet enast kui käsitusviisi ka sootuks teisena kujutlemast. Kuid Met-

sanurk on asetanud meid tõsiasja — oma romaani ette. Ja meie ei saa teisiti, kui peame tõestama selle väljapaistvust nii autori muu toodangu kui kogu eesti kirjanduse tagapõhjal. Metsanurga teosele võib etteheiteid teha vahest mõne üksiku ajaloolise detaili ebatäpsuses, mõne episoodi liiga mõistuspärasest käsitluses või Muinas-Eesti vaimlise palge kirjelduse hõreduses. Kuid need etteheited ei vähenda ometi hädaohtlikul määral teose üldkaalu.

Me näeme Metsanurga romaanis eesti rahvast alles vaba ter-
vikuna, kuid me näeme ka põhjusi, mis tegid selle rahva nõrgaks ja komistavaks otsustavail hetkil. Ümera lahingu episoodis koon-
dus vähemalt osagi sest rahvast ühiseks tahtepingeks — ja tule-
mused olid sedamööda. See jõukoondamise mõte on kogu Metsa-
nurga teose rahvuspedagoogiliseks tendentsiks.

3.

Teine möödunud aastal ilmunud ajalooline romaan — Au-
gust Mälgu „Surnud m ajad“ — kirjeldab samuti väga
saatuslikku ajastut eesti rahva elus. Jälle on küsimus sellest, kes
peab olema ülim isand eestlaste maal. On nimelt Põhjasõja aeg,
heitlus elu ja surma peale Rootsi ning Vene vahel. Eestlased ise
on aga juba ammu välja lülitatud oma maa valitsemisest, ja selle-
pärast pole ka nemad need, kes siin malevaid käsutavad või üldse
suures ajaloolises tragöödias võiksid otsustavalt kaasa rääkida.
Nende osaks on ainult sõja ohud ja kannatused. Ükskõik, kes
lõplikult võidab, aga nemad oma osast ilma ei jää! See kogu rah-
vale peale sunnitud passiivne osa on ikka raskendanud meie
rahvuslik-ajaloolise romaani kombineerimist ja on seda teinud ka
käsasoleval korral. Ei või ka Mälk kõnelda eesti ülimusist ja sõja-
härradest, kes tollal oleksid kõlvanud rahva esindajaiks, vaid ai-
nult ühest erandlikust rahvamehest, kelle kodanlik kutse ei ulatu
köstri ametist ega sõjaväeline karjäär rootsi undervitsi auastmest
kõrgemale. Nii siis ainult mingi sõjakam Käsü Hans Põhja-Ees-
tist. Kuid sellega on ka juba eeskätt määratud tema osa, ta nä-
gemis- ja tegevuspiir. Igatahes ei või ta suure ajaloolise põõ-
rangu otsustavais instantsides kaasas olla.

See asjaolu ongi põhjustanud, et me Mälgu ligi kuuesaja-
leheküljelises suurteoses ei või näha Põhjasõja suurepost, vaid
peamiselt ühe eraisiku arenemislugu selle sõja olude ja ohtude ta-
gapõhjal. Selleks isikuks on oma ümbrust tahtejõult ja vaimu-
omadusilt ületav Urgose talu perepoeg Hain kuskilt Narva lähe-
dusest. Ta õpib sepaks, omandab saksa keele oskuse ja pisut
ladina keeltki, täidab köstri kohuseid, tõuseb ohurikkal sõjaajal
mingiks rahvajuhiks ja sissipealikuks ning võetakse sellisena ka
rootsi väeteenistusse, kuid lõpuks siirdub ta rammamana tagasi oma
esiisade kodukohta. Ometi moodustavad needki väikese külaühis-
konna juhi kohustused ja mured ainult osa Hain Urgose elu sisust.

Selle tähtsamaks pooleks on ta lootusetu armastus pastoritütre Heti vastu, kellele meeldivad hiilgavad ohvitserid ometi rohkem ja kes lõpuks Tallinnas katku sureb. Nii siis otsemalt sisult hoopis eraeluline romaan.

Kuid sellisenagi võimaldab ta ometi pakkuda rikka ja mitmekesise piltiderea eesti rahva elust Põhjasõja päevil. Eriti suggestiivselt mõjuvad vaenlaste röövretkede, ikalduse- ja katkuaja kirjeldused. Neis osutab autor ajajärgu sünge koloriidi tundmist ja plastilist sõnaoskust. Kuid niisama leidub romaanis rohkesti ka mõistuslikku targutamist ja ilmaasjata korrutamist. Igatahes ei või Mälgu teost tiheduselt ja pinevuselt kuidagi kõrvutada Metsanurga omaga. Kompositsioonilt on ta romaan nõrgalt seotud ja kuidagi juhuse juhtida jäetud. Näib, nagu võiks sest ird-episoodide reast sada lehekülge kustutada või sama palju sinna lisada, ilma et miski oluliselt muutuks. Tunduva puudusena tuleb märkida sagedast nüüdisaegsust tegelaste mõtteis ja sõnades. Hain Urgose ennustused eestlaste vabastumisest on küll rahvuslikult sümpaatsed, kuid kaugele ette haaravad. Eesti talupojad tarvitavad juba Põhjasõja ajal sõnu nagu: meeeldi, vajama, selline, üllatus, olend, suunama, hankima, kohtama, taluma jne., mis alles meie päevil tarvitusele võetud. Ja ometi oleks meie tolaeegse klassika põhjal võinud juba kas või kogu teose arhailiselt stiliseeritud vormis sõnastada.

Kõige sellega ei taha ma ometi olematuks tunnistada Mälgu romaani positiivseid pooli. Siin on tegemist suure ürituse, julge pealehakkamise ja ka teataval määral õnnestunud teostusega. See raamat rikastab igatahes meie kirjandust, õpetab lähemalt tundma üht meie mineviku murrangulist järku, tõstab mõtteid meie arenguteist ja on sellisena kõigiti tervitatud.

Metsanurga ja Mälgu monumentaalsed teosed lubavad pisut kavastada ka meie kirjanduse edaspidist arenemiskäiku. Teatavasti on realistliku kirjanduse peobjektiks ikka just praeguse hetke elu, mida võib lähedalt uurida, eritleda ja lahastada. Kui ka näiteks Vilde oma ajaloolises triloogias taganes minevikku, siis ometi nii lähedasse, et sealt ulatusid temani veel kaasaeglaste suusõnalised mälestused, detailsed dokumendid ja ajalehedki. Toda ajalugu võis käsitada ja käsitleda enam-vähem nüüdisaegsest seisukohast. Kuid siirdudes kaugele ajaloo tagamaile peab võrratult rohkem toetuma intuitsioonile ja mõttekujutusele. Nii ajalised kui ruumilised kaugused on olemuselt ikka romantilised ja eeldavad nende harrastajais ka vastavaid kalduvusi. Kui me nüüd oma kirjandusest leiame jälle nii pinevat huvi mineviku vastu, siis osutab see aineteala laiendamise püüet üle realistliku kaasaja piiride ja ühes sellega juba mingit pöörangut romantismi suunas, kuigi vormiliselt jäädakse esialgu veel realismi alusele.

Siirdudes järgnevate romaanide vaatlusele, siirdume juba tänapäeva õhkkonda, kuigi romaanis ongi vahest kujutatud mõne aastakümne tagust elu.

Siin tuleks kõigepealt kõne alla August Jakobsoni järjekordne tüse romaan „Vallutaja d“. See moodustab tema „Andruksonide suguvõsa“ seeria kolmanda köite ja on kahe aasta eest ilmunud „Töö alguse“ jätkuks. Oleme ajaliselt umbes sajandite vahetusel. „Töö algusest“ tuntud robustne töölohkuja Toomas Andrukson on juba vana mees, samuti on vana ta omaaegne uudistalu. Tooma lapsed — neid on olnud terveni kolmteistkümmend — on juba täisealised või selle piirile lähenemas. Romaani pealkirjaks on küll „Vallutajad“, kuid see pole sisuliselt motiveeritud; peaks pigem olema „Põgenejad“. Sest kuigi Toomas on juba elatanud, siiski tahab ta oma majas ikka endiselt nii sõna kui malakaga jagamatult valitseda, ja sellepärast põgenevad ta lapsed üksteise järele laia maailma, et omal käel midagi ette võtta. Kõige rohkem on Toomal tegemist juba keskeast üle ulatuva poja Markusega, kes lõpuks suudabki jonnaka taadi meelevalla murda, tarvitades selleks kehalistki jõudu. Romaan käsitleb ühelt poolt Tooma poegade vastuhaku ja lahkumise episoodide, teiselt poolt aga Markuse armulugu alevilese Martaga, keda vana Toomas esialgu mingi hinna eest ei taha näha oma miniana, kuid kellega on sunnitud lõpuks ikkagi leppima, samuti kui talugi Markusele üle andma. Üksikute kindlapiirilistepite episoodide vahet täidavad mornimeelse taluelu kirjeldused.

Nagu varem, nii segab Jakobsoni ka seekord tema jõumeelne suhtumine oma ülesandesse. Ta tabab paiguti küll õige tüsedat rahvalikku tooni, kuid langeb niisama tihti aleksis-kivilisse või gailitlikku paisutatud stilisatsiooni, täites vahed ajaleheliselt abstraktse, pikaperioodiliseks venitatud proosaga. Üldiselt näeb ta asju ja liigutusi tohutuis dimensioones ning kõneleb kõrgendatud hääletoonis. Selle forte fortissimo võttega ei pääse ta aga elule ja inimestele psühholoogiliselt lähedale. Tõsielu oma varjundite, üleminekute ja detailidega jääb tihtipeale nagu mingi klaasseina taha, kust ka atleetlik rünnak läbi ei aita. Viimased Jakobsoni teosed osutavad, et meil on tegemist õieti romantikuga, keda aga ajastu kirjanduslik suund ja ta enda teoreetilised veendid sunnivad reaalsuse käsitlemisele. Kuid see ei anna ta paatosele, pakitsevale jõutundele ja sõnalisele paisutamiskirele loomulikku lahendusvõimalust.

Kokku võttes näib mulle romaan „Vallutajad“ olevat ometi vaheldusrikkam ja huvitavam kui oli „Töö algus“. Mõne episoodi suudab autor paisutada tõesti monumentaalseks, nii laadakluse loo või Markuse ja Marta pulma kirjelduse. Ühtlasi lööb tal siinseal esile liiga jõulist süngust pehmendav huumorisoon. Lisaks saab ta mõnes kohas vana Tooma hingetuskasid kirjeldades ometi

intiimsemaks, nii et me sellele karmile ja targale taadile ka inimlikult lähemale pääseme.

5.

Näib vahest motiveerimatu hüppena, kui Jakobsoni „Vallutajate“ juurest siirdume otsejoones Jaan Kärneri „Soodoma kroonika“ juurde. Kuid hoolimata kõigest näib neid nii erilisi teoseid ühendavat ometi mingi sisemine sugulus. Selleks on kui mitte muu, siis vähemalt mingi ühise „ürgeestluse“ esileprahvatamine — ühel nii, teisel teisiti.

Nagu teame, on Kärneri romaan üldiselt eitava, vähemalt külmalt suhtuva arvustuse osaliseks saanud. Kuid mulle näib, et siin teose voorusi ta tegelaste pahede tagant enam ei nähtagi. On iga tahes paar momenti, mida Kärneri uues romaanis peaks hindama. Esimeseks on teose idee üldse, mis väljendatud juba pealkirjas „Soodoma kroonika“. Tuleks hinnata juba paljalt sellise teose kirjutamise mõtet, milles tahetakse anda läbilõige ühe mannetu ja pahelise linnakese argielust, esitades ta elanikke suure segiva masina, kus iga üksiku tegelase elu ei paku iseenesest midagi romaanelist, kuid kõik kokku ometi sellise terviku moodustab. Teiseks peab juhtima eriti tähelepanu Kärneri uue teose stiilile. Vähe on meil viimasel ajal kirjutatud nii rahvapäraselt ladusast, rütmilist ja plastilist proosat. Kohati on see kõigest oma realismist hoolimata peaaegu nagu värsistatud proosa, eriti verbi paigutuse tõttu otse lause algusse. Nii omapäraselt ja küpse stiili pole Kärner ial varem viljelnud, ja sellest on ta algusest lõpuni kinni pidanud, ühegi nimetamisväärt väljalanguseta.

Agaga — ja siitpeale pean minagi ühinema teiste arvustajatega. Autor pole suutnud oma õnnelikult leitud ainet ja hästi kultiveeritud stiili kasutada küllalt vastuvõtaval kujul. Ta kirjeldab ühe eesti linnakese elu pisut enne ja pärast a. 1925. Selle linna rahva peamiseks huviks on ainult napsivõtmine ja üksteise naistega ülekäte minemine, teose algusest lõpuni, ilma suurema variatsioonita. Tema tegelased — kõik need Porovardjad, Sikulokutajad, Peebuleedud, Kantsveid ja Madjakud — ei mõtlegi muule kui ainult nende kirgede rahuldamisele. Neil on oma sellekohane elufilosoofiagi: „Jood ja armatsed — sured, ei joo ega armatse — sured samuti. Tähendab: joo ja naudi armastust, siis vähemalt oled midagi saanud.“ Agaga nende kohta ütleb üks kõrvaltvaataja: mis muud, kui pista rõngas ninna ja vii Tartu väljanäitusele — saaks Soodom seegivõrra au!

Küsimus pole mitte selles, et elu tõesti ei võiks mõnes urkas olla nii järjekindlalt ja monotoonselt paheline. Ega selle tõelisegei Soodoma kroonika, kui seda keegi oleks pidanud, palju teisem oleks! Kuid ilukirjanduslikul kunstil on oma aine esitamisel omad ülesanded ja omad mõjumisviisid. Siin on tähtis asjade proportsiooni ja tasakaalu tunne. Kui kõnesoleva linna rahvas koosneks

ainult pühakuist, kelle vooruste harrastust esitatakse samasuguse hambavalulise monotoonsusega — me protestiksime samuti. Kui meil ligi kolmesaja-leheküljelise romaani lugemisel varsti ähvardab segi minna, kes just kellega sel hetkel napsi võtab või kes just kelle naise üle lööb, siis valdab meid niisama varsti tüdimus.

Oleks vajanud huvitavamaid ja kandvamaid episoodide, mille ümber need pahestseenid võiksid rühmituda. Neist ükski ja omaette on vähe. „Soodoma kroonikas“ leidubki üks selline pidevam episood: kilplaslik kemplemine linna turu pärast, mis lõpeb selle turu võllanaljalise üleviimise apoteoosiga. Kuid see turujant, millest küll nii mitmes kohas juttu, ei moodustu ikkagi teost kandvaks selgrooks.

Kärneri romaan lõpeb sõnadega: „Nägemiseni, lugejad! Te kuulete veel Soodomast tulevikus.“ — Palume, palume, kuid järgmine kord siiski — pisut teisiti!

6.

Kui siin vaadeldud kolmes esimeses romaanis ongi käsitletud isiku arenguloolist ja ühes sellega hingeelulist ainet, siis pole see ometi esialal olnud ega erilisi probleeme pakkunud. Alamaal puudutagem kaht tüsedit teost, mille otsemaks ülesandeks on just psühholoogiliste probleemide arendamine ja lahendamine.

Esimene neist oleks Johannes Semperi romaan „Armukadedus“ — kahtlemata eesti kirjanduse erakordsemaid nähtusi. Oleme tundnud seni Semperit virtuoosliku luuletajana, novellistina ja esseistina. Nooremas eas harrastas ta keerukaskoondatud stiili, mis tihtipeale ähmastas sisu selgust. Hiljem on just mõtteline pool tunginud esialale. Siin on otsitud just võimalikult selget, lihtsat ja täpsat väljendusvormi, nagu näeme esseekogust „Prantsuse vaim“. Prantsuse vaimu ja vaimsuse kool — see ütleb Semperi kohta paljugi. Ning oli enam kui intrigeeriv kätte võtta tema esimene pikem ilukirjanduslik teos, mille teadsid olevat valminud pikema aja jooksul ja milles aimasid kasustatud olevat nii autori küpsema ea psühholoogilisi kogemusi kui ka ta vormimisoskust.

See uudishimu leidis täieliku rahulduse. Ma ei tea viimasel ajal olevat lugenud ühtki eesti raamatut sellise põnevuse ja ühtlasi sellise kergusega, ilma vähimalgi määral tähelepanu väsitamata vormi seikadega, millele autor küll palju vaeva on kulutanud, kuid mis on ometi ainult sisu võimalikult selgeiks vahendajaiks, ilma mingi muu eesmärgita. Semperi raamatu tunnuseks on nimelt äärmine moodsus koos äärmise lihtsusega.

Autor on juba oma jutustuse lähtekohta ja raami valinud võimalikult lihtsa ja loomuliku: ta laseb oma mina-kangelasel pihvida ja ühtlasi analüüsida raskeid hingelisi elamusi, mille osaliseks ta saanud juba kümne aasta eest. Nõnda ajaliselt kaugusse asetatuina lasevad sündmused end rahulikult vaadelda ja kõigekülgselt

kommenteerida. Ja see vaatlemine ning kommenteerimine, mille eesmärgiks on igasuguse varjamise ning enese ees teesklemise paljastamine, moodustabki teose tuuma.

Romaani sündmustikuline sisu on võrdlemisi lihtis, kuigi üksikosis erakordne. Siin on feminiinseiks kujudeks noor klaverikunstnik Herma Uustal ja preili Krista Leetmaa, kelle ümber rühmituvad mina-tegelane Enn Maiste, ajakirjanik Uhak, üliõpilane Raudhammas, tenor Link, pastor Rimmelgas ja teised. Lõplik konflikt kujuneb Krista, Maiste ja Lingi vahel. Maiste on alles platooniiselt mõtisklev noormees ega taipa tõelist seisukorda, kuni Krista enneaegsel sünnitamisel sureb. Ja sellega ongi lõpp. Kuid see mõnerealine kokkuvõte ei ütle teose olemusest mitte midagi.

Niisama raske oleks mõne sõnaga anda käsitust tema psühholoogilisest sisust ja probleemest. Pealkiri „Armukadedus“ osutab, et siin on küsimus tunnete kompleksist mehe ja naise vahekorras, mis võib võtta lugematuid varjundeid. Ja tõeliselt polegi siin tegeemis ühe kindlasuunalise ja -ilmelise probleemi ning selle lahendusega. Siin kerkib igal leheküljel, igas lõigus ja dialoogireas ühtsoodu uusi probleeme, mida vaadeldakse otsekuu luubi all, eritletakse, liigitatakse, paljastatakse tundevarjund viimse otsekoheuse taotlusega. Kuid seda ometi lihtsalt, loomulikus seoses jutustusega, kaldumata õpetlikku teoretiseeringusse.

Ainult romaani lõpp tundub paradoksaalselt kärbituna. Oleks vahest õigem olnud, kui autor teise peatüki, mis sisaldab peategelase hilisemaid eritlusi ja mõttemõlgutusi, oleks paigutanud teose lõppu, muidugi seda vastavalt muutest. See epiloog oleks mõjunud küll vanamoelisemana, kuid selle raamatu laad ei vajagi midagi tahtlikult moodsat.

Igatahes on Semperi romaan meie praeguste kirjanduslikkude nähtuste taustal midagi sootuks erinevat. Siin on püütud õieti esmakordselt luua tõesti tihedat psühholoogilist romaani haritlaskonna elust. Ühtlasi on autori intellektuaalsed võimed ja kalduvused ka tõesti vastanud sellele ülesandele. Nii selle teose aine kui vorm osutab meie jutustava proosa väljatungipüüet sest võrdlemisi kitsast ringist, kuhu ta oli viimasel ajal surutud quasi-elulähedaste teoretiseeringutega.

7.

A. H. Tammsaare uus romaan „Elu ja armastus“ riivab mõnes suhtes Semperi ainekikku. Siin on eritlusesemeks samuti mehe ja naise armuvahekord, see „egoism kahekesi“, mis üht poolt pidi ulatub ikka armukadedusse, s. o. üksikegoismi. Kuid seda sarnasusejoont ei saa ometi väga kaugele jälgida. Mõlemad autorid on põhiolemuselt küll intellektuaalsete kalduvustega, kuid kuna Semperit kannustab mingi psühholoogiline uudishimu ja optimistlik kaasalöömislust, siis tunneme Tammsaare skepsises ja ironias ikka väikesel viisil oma tegelase vintsutamise kirge.

Ja teiselt poolt, kui Semper liigub kogu aja ühtlast mõistuspärasuse joont pidi ning ta tegelane ja tegevustik jätavad meid tundediselt võrdlemisi külmaks, siis on Tammsaare paiguti palju elulopsakam ja veresküllasem, kuid langeb paiguti ka hoopis abstraktsete targutuste rägastikku.

„Elu ja armastuse“ peategelaseks on maakeskkooli lõpetanud tütarlaps Irma Vainu, kes asub linna ja satub ärimehe Rudolf Ikka juurde üksikteenijaks. Romaani algupooles on väga hästi tabatud tüüpe, nagu Irma tädi ja selle tütar, samuti kui siin autor üldse väga lähedalt tunnetab reaalelu. Sellevastu ta kaldub Ikka tegevusväljale ilmumisega samm-sammult kaugemale vähegi kujutletavast elust ja päädib viimaks kriminaalromaaani kahtlase lõpuga. Pärast seda kui Ikka on tahtnud Irmat võtta samuti kui oma seniseid teenijaid, kuid Irma talle vastu hakkab, armuvad nad tõeliselt vastamisi ja abielluvad. Kuid Ikkal on kolm põhi- viga: ta võib ühesse naisesse kiinduda ainult paariks nädalaks, ta ei või kunagi lapsi saada ja tal on kohutav rääkimistõbi. Kui juba kaks esimest puudust abielu küsitavaks teevad, seda karde- tavam on siis kolmas. Sellega teeb Ikka Irma elu põrguks ja meile romaani lugemise ligikaudu puhastustuleks, millest me ometi puhastatuina ei välju. Ikka skepsis ja iroonia mürgistavad Irma neitsiliku hinge, hoolimata tema üliinimlikust armastusest. Lõ- puks laseb Irma kooliea kavaler Ikka maha, ja see pääseb nii abielust kui oma rääkimistõvest.

Iseenesest on Ikka kõned tihtipeale väga vaimukad ja hu- vitavad, kuid nad ei kuulu romaani kompositsiooni, mis nende tõttu paisub kohati kohevaks, vesivõsuliselt lopsakaks. Romaani kui teatud sündmustikulise, hingeelulise ja ideelise terviku huvi- des oleks seda ligi neljasaja suure leheküljelist teost pidanud kär- pima vahest veerandi võrra, ning seda peamiselt Ikka ja autori enese abstraktsete targutuste kulul. Sellega oleks teos võitnud selguses, saanud õhurikkamaks ja ta romaaniline aines rohkem esialale tõusnud.

Kuid nagu Tammsaarel ikka, nii pole ta teos praegusenagi ilma veetluseteta. Ta puudutab paiguti väga intiimseid hinge pooli, süüvib selle niiskelt-hämaraisse sügavusisse ja paljastab salatu- maidki saladusi. Teiselt poolt sisaldab tema vesteline ballast ometi suure hulga huvitavaid tähelepanekuid ja päevakajalist vaimurikkust. Tarvis ainult kuulata Irma pesunaisest tädi ja vabrikutöölisest täditütre elufilosoofiat, et autori teravmeelsusest aina rõõmu tunda. Siin üks näide selle pesunaise rikkast tarkus- sõnade tagavarast: „Ennem ikka ütle tänapäev jumalast lahti kui mehest, sest jumala juurde võid sa alati tagasi pöörduda, aga mehe juurde harva.“ Nagu on Tammsaare sundimatu, sõnarohke, südamotoone tabav jutustamisoskus alati laia lugejaskonda kaasa tõmmanud, nii kahtlemata ka seekord.

Seni käsitletud romaaniautorid on kõik juba varem tuntud meistrid. Ometi on möödunud aasta toonud ka ühe võimelise uustulnuka: see on Adolf Hint oma romaaniga „Pidalitõbi“.

See on järjekordne saarlane pärast Ridalat, Oksa, Redik Soart, Mälku või Oengot, kes tuleb kirjanduslikku mandrit valutama. Ja ta teeb oma rünnaku hästi. Temalgi on veel mõndagi uut öelda oma saartest ja nende elanikkude hingelaadist. Kuid — ja see kaalub veel rohkem — tal on ka kirjanduslikust seisukohast vaadates oma eriline näoilme ja hääletoon.

Kohtame jälle saartele iseloomulist meretunnet, rahva usu-meelsuse allakriipsutamist ja — pidalitõbe. See ainestik kõneleb aga Hindi kaudu suurema sisemise pinevuse ja pakitsevama kirrega kui harilikult. Tema aineks on ühe saare taluniku- ning kaluripoja arenemislugu, kuid õieti tugeva ideelise kõrvalteemaga. Paul Laid käib rahvakoolis, astub siis oma vanema venna toetusel keskkooli, on õpetajaks, pääseb ülikooli ja saab lõpuks oma kodukihelkonda pastoriks. Kuid ta ema on surnud pidalitõbisena ja pidalisse haigestumise hirm varjutab ning mürgistab tema endagi elu. Kas ta lõplikult tõbine on, see ei selgugi meile, kuid vähemalt vaimselt tunneb ta neid õnnetuid omadena. „Nagu mõni pidalitõbiste pealik või juht...“ Pidalitõve motiiv seguneb lakkamata ta ellu, see teritab ta ideelisi otsinguid ja määrab ta inimliku õnne teed.

Selle karmi aine kohane on ka Hindi teose laad ja toon. Autoriski näib olevat palju ta peategelase askeetsest karmusest ja ideelisest ellusuhtumisest. „Ta räägib lihtsalt, selgelt, võltsimatult, vaid sellest, mis ta ise oma silma ees näeb,“ korrates ta enda sõnu. Ainult lõpu poole muutub ta esitus pisut hüsteeriliseks, samuti kui viimseil lehekülgedel paisutatakse nietzschelist paatost. Kõigest sellest oleks võinud hoiduda. Eriti katkendlik, lünklik ja segi paisatud on teose kompositsioon — samuti ilma-asjata. Kirjeldades asjaolusid, mida ta tunneb, saavutab autor kõigest hoolimata sügava ja traagilise elulisuse tunde. Sellevastu mõjuvad mõned kõrvalpeõiked, nagu episood romaanivõistlusest või hilisemad märkused kirjaniku elukutsest, naiivsetena.

Hindi raamatule tuleb vaadata esialgu muidugi kui asjaarmastaja katsele. Kuid sellisena on see hea, oma ideelisis ja kunstilisis taotlusis aus, siiras, kohusetundeline. Selle lugemine rikastab, teeb paremaks, hoolimata oma puudusist. Ja sellisena äratab ta lootusi. Kui palju autor neid tulevikus täita suudab, seda on võimatu ennustada. Kuid nii hästi ei debüteerita sagedasti.

Võrdluseks kõlbaks kohe teise uustulnuka väike romaan „Kahepaikne“, mille autoriks on Freda Selg. Sisult tuletab see meelde Hindi teost: nii siin kui seal varjutab peategelase saatust füüsiline defekt. See „kahepaikne“, kellest siin kõne, on herm-

afrodiit, küll naiseliku poole ülekaaluga ja sellepärast ka naisena esinev, kuid ometi tunduvate mehe kalduvustega. Juba lapsest peale on ta seda tundnud ja selle all kannatanud, ilma et ta ise või teised teda oleksid mõistnud. Lugu lõpeb tegelase sadistliku mõrtsukatöö ja enesehukutamisega. Nii siis vähemalt meie kirjanduses uudne tüüp ja probleem. Kuid sellest on siiski vähe. Kui tegelaste kahekõned on veel enam-vähem loomulikud, siis on autori omapoolsed seletused ja kirjeldused šabloonilised, kulunult peenutsevad, nagu juba kümme korda varem tarvitusel olnud. See on aga algava kirjaniku juures suurimaid pahesid. Siin tuleb kõigepealt unustada see kulunud „ladusus“, vaadata maailma enda silmil ja kirjeldada omade sõnadega, sündigu see algul kui konarlikult ja kokutades tahes.

9.

Igatahes ei kannata Leida Kibuvits eespooltoonitatud pahe all. Kui kahe aasta eest käsitlesin siinsamas tema esimest romaani „Soomustüdruk“, siis oli mul põhjust rõhutada just debütandi vaatamisviisi ja sõnastamisoskuse värskest. See voo- ruis valitses ta teiseski teoses „Rahusõit“ ja iseloomustab kolman- datki romaani, möödunud aastal ilmunud „P a r a d i i s i p ä r i s- p e r e n a i s t“.

Nagu on põhjust kahelda iga debütandi tulevikus, eriti kui ta algab ilmselt autobiograafilise teosega, nii oli see ka Kibuvitsa puhul. Nüüd pole Kibuvits, pärast kolme küpse, oma erilise il- mega teose avaldamist, enam kellegi algaja. Tõsi, ta senised ained on sisemiselt, psühholoogiliselt väga lähedalt sugulased. Kõiges kolmes teoses käsitleb ta erandliku naise elulugu ja maa- ilma suhtumist. Kui see nii jätkub, siis on karta muidugi kordu- mist. Kuid seni on ta iga aine võtnud pisut eri tasapinnalt, eri miljööst ja hingeelulisest vinklist. Kui kordumist on, siis sõnas- tamises, ses liiga nägemis- ja kuulmismeele andmeile rajatud puäntillismis.

Seekord on Kibuvits valinud oma esitamisobjektiks vana- neva naisnäitleja, suure traagiku ja erakordse südameinimese Eeva Orsti saatuse. Meie ajakirjandus on kohe võimaliku leid- nud olevat nimepidi mainida isikut, kes autoril eeskujuks olnud. Ja kahtlemata ongi ta inspiratsioon leidnud äratust mingist reaal- sest tüübist. Kuid sel puhul on tegemist ikkagi ainult lähteko- haga, ja me toimiksime valesti, kui võtaksime seda põhiolemuselt, sündmustikult ja lõpplahenduselt täitsa mõttekujutuslikku teost mingi isikliku pamfletina. See takistaks meid ainult kirjandus-liku teose maitsmisel ja hindamisel.

Eeva Orst kohtab ühel linnas uitmisel kodust väljaetud tü- tarlapse Marta Undi ja viib selle — oma iseloomu kohaselt — ilma pikema jututa enese poole elama. Ning sellest algabki see

romaani kujul antud psühholoogiliste võrdluste päevik. Sest need naised on autori sõnade järgi nagu „kaks hoopis erivärvilist kivi“, mida saatuse-karjapoiss vastamisi hõõrub. Eeva Orst on näitlejanna, kelle loomisinspiratsioon teeb suureks, meelivaldavaks ja põrutavaks. Kuid muidu on ta lapsemeelne, saamatu, lohakas — boheemlane kõige rahvalikumast tähenduses. Selle vastu on Marta Unt praktilisus, külmus, korralikkus ise. Kui Eeva unistades küsib: „Oled sa kunagi leidnud linnupesa?“ — siis vastab Marta sedamaid: „Jaa, kana omi.“ Kui Eeva „ei salli seaduseraamatuid, noodipaberit, logaritmade tabeleid, börsiteateid, sõiduplaane“, — siis on Martal juba plikana selge, milliseid soodustusi annab Balti Eraseadus abielunaisele. Talle on abielu vaid „teenistuskohat“ ja juba mesinädalail laseb ta mehe keelu vastu aiaplanguisse luugi saagida, et müüa putkast morssi.

Esialgu sobib ometi Eeva ja Marta vaherkord, kuni ilmub näitelavale meesolevus — Eeva endine mees, kirjanik Eerik Aadam. Marta hindab kohe head „teenistuskohata“ varandusega Aadami naisena ja saab selle. Eeva vallandatakse teatrist, sest publik mõnuleb veel ainult operetist, ja on sunnitud asuma noorpaari juurde. Seal loidub ja laskub ta lõplikult kohutava igatsuse pärast teatri järele, ta aju tumeneb ja ta hukkub, hiilides salaja oma endisse töökohta ning kukkudes näitelavalt orkestri-ruumi.

Eeva Orst ja Eerik Aadam — juba neis nimedes peitub sümboolne vihje. Kuid „paradiisi perenaiseks“ polnudki legendi järgi kõigepealt Eeva, vaid pimedusevürsti õde Liilith — mässulise loomingu võrdkuj, vägev, jõuline, hässitaja ja õhutaja. Alles tema järele tuli Eeva, kes piibli Aadamale suppi keetis, lapsi sünnitas ja mehe maad ligi kiskus. Eeva Orst on õieti see Liilith ja Marta on Eeva. Romaani autori kogu sümpaatia on selle loova ürgnaise poolt. Ta laseb oma Eeval ühel loogilisemal hetkel Martast öelda: „See polegi üksik naine... Ta on sümboolne kujud, liitnaine... Tema on n e m a d kokku! Kõik vürtspoodnikud ja võlausaldajad, õmblejad ja õpetajad...“ Kuid nad olla tarvilikud, et mehed „nälg ei sureks“.

See sümboolika annab teosele sügavama mõtte, kuid on lükanud autori ka Marta liiga ühekülgselt ja ülekohtusele kirjeldamisele. Kui Eeva kujud meile sümpaatsena lähedale tuuakse, siis jääb Marta külma egoismi allegooriana õieti paljaks nimeks, keda me ei näe ega tunne.

Teiseks romaani puuduseks peaksin ma Eeva Orsti saatuse liiga traagilist lahendust. Mitte et sündmustik ka selliselt ei võiks lõppeda, kuid käesoleval korral näib see vastuolus olevat autori stiililiste võtetega. Tema impressionism, ta „värviliste selgroogudega laused“, tarvitades ta enda sõnu, nagu ei suudaks üldse nii masendavat traagikat edasi anda.

Igatahes on aga Kibuvits meie kirjandusse uue aineteala ja uue psühholoogiliselt huvitava kuju lisaks toonud. Ning see on tehtud artistilise oskusega.

10.

Kaks järgnevat autorit ei aseta enesele sügavamaid hingeelulisi või kunstilisi ülesandeid. Kuid nad haaravad elust drastilisi nähtusi ja annavad neile rahvapäraselt ilukirjandusliku vormi, et sel teel laia üldsust nii isikukohaste kui ühiskondlikkude ebakoh-tade eest hoiatada. Ning selle ülesandega saavad nad rahuldavalt hakkama.

Esimene neist autoreist on Helmi Mäelo, kellelt ilmus möödunud aastal romaan „Vallaslaps“. Selleks vallaslaps- seks on Eevi Pedaku nimeline tüdruk. Ta ema on korralik inime- ne, sünnitab aga väljaspool abielu lapse ja sureb ise, kui see laps on alles kaheksa-aastane. Et isast pole mingit teadet, siis antakse Eevi riiklikku lastekodusse, kus ta talvel õpib ja suvel karjas käib. Tema andekuse ja hoolsuse tõttu võimaldatakse tal keskkooli lõpetamine, mille järel ta ise ülikoolini pingutab. Ro- maani lõpupoolel muutub sündmustik õieti dramaatiliseks, kuni Eevi osutub lõpuks rikkaks pärijannaks ja ta edaspidine elutee on kõigiti sile. Kuid oleks ometi eksitus pidada autorit mingiks ebatõenäoliste muinasjuttude vestjaks. Ta just näitab, et ena- mik vallaslapsi nõrkeb elus halbade pärivustingimuste, ebakohase ümbruse ja enda alamustunde tõttu. Eevi on erandnähtus, kelle saatuse õnnelikku kujunemist on soodustanud nii ta isiklikud omadused kui head välistingimused. See on küll optimistlik teos, kuid kõneleb ometi väga kurbadest asjadest. Ja viimaseid tunneb autor hästi. Nagu Hint tutvustab meid pidalitõbiste haigla ja Kibuvits teatri, nii Mäelo eriti lastekodu miljöoga. Tema ainesti- kus on palju sellist, mida me ei tunne, kuid peaksime tundma.

Kuigi Mäelo on ilmselt tendentsikirjanik, siis on ta oma ten- dentsile leidnud võrdlemisi vastuvõetava kirjandusliku väljendus- vormi. Ta jutustab kergelt, soravalt, paiguti põnevaltki. Ainult eriti dramaatilistes kohtades lööb diletantlik abituse välja. Iga- tahes ei tahaks ma seda liiki kirjandust kunsti nimel veel hukka mõista. Lai lugejaskond koosneb väga mitmesugusel kirjandus- likul arenemisastmel olevaist inimesist. Mäelo jutustamislaadiga pääseb aga palju enamaile lähemale, kui oleks võimalik seda teha artistilisema käsitlusviisiga. Ja seegi on tähtis. Sest heade mõ- tete ja inimlikkude tunnete väärtuse rõhutamine kuulub igatahes ka kirjanduse ülesannete hulka, kuigi seda ei saa teha kirjanduse ainsaks ülesandeks.

Ülemalõeldu käib üldiselt ka Arno Raagi romaan „Teise nooruse“ kohta, mis on kahe aasta eest ilmunud „Mäsu vaimu“ jätkuks. Nagu mäletame, jutustati selles vastu- meelsest naiskarjääristist Veldast, kes abiellus jõuka taluomani-

kuga, soetas lapse selle pojaga ja jäi viimasega „vabaabieli“ pidama, kui vanamees suri. Uuest romaanist näeme aga, et Veldat need võidud veel kaugeltki ei rahuldanud. Maaelu ei meeldi talle enam, ta kolib linna ja asub ühe koloniaalkaupmehe juurde, jälle „vabadel“ alustel. Kuid seegi on mõeldud ainult hüppelauana millegi suurema poole, mille suhtes Velda veel isegi pole täiesti selgusele jõudnud. Ta on juba „daam“, ta võtab klaveri- ja plastikatunde, mida vaja „seltskonnas“ läbilõõmiseks. „Tantsides läbi elu!“ — see on tema põhimõte. Kuid ta eksib hüppes, kaotab isegi oma koloniaalkaupmehe ja on sunnitud jälle tagasi maale minema. Kas see aga mingit moraalset uuestisündi tähendab, seda ei tea me veel kaugeltki mitte.

„Mässu vaimu“ arvestades oli mul põhjust autorile etteheiteid teha tema ilmse vaimustuse pärast Velda kahtlaste võitude puhul. „Teises nooruses“ suhtub Raag palju kriitilisemalt oma kangelasel moraallagedusse. Sellevastu pole ta oma teose algupoolel veel vabanenud filmitekstide peenutsevast poeesiast ja alles pikkamööda kujuneb ta jutustus loomulikumaks. Üldiselt on ta aga nagu Mäelo'gi loetav just laiadele hulkadele. Tema teose põhitoon pole küll nii sümpaatne, sellevastu on ta aga vahest rohkem kirjanik.

11.

Ülemalesitatud üheteistkümmne teosega olemegi tõeliste romaanide käsitlusel lõpule jõudnud. Ülejäänud osa pakub kas väliselt ainult pikemaid jutustusi või sisuliselt ilukirjanduslikke memuaare ja noorsoojutte. Nende juures võime peatuda veelgi lühemalt.

Esimesena tuleks siin mainida Oskar Lutsu, kes on avaldanud möödunud aastal poolteisesaja-leheküljelise jutustuse „Vaikne nurgake“ ja oma järjekordse mälestusteande „Ladina köök“. Need mõlemad kuuluvad omal liigis Lutsu viimaste aastate paremate teoste hulka.

Kui Luts eelmises jutustuses „Tagahoovis“ käsitles peamiselt vene pagulaste argipäeva, siis on „Vaikse nurgakese“ aine võetud meie saksa soost kaaskodanikkude elust. Tõesti, unarusse jäetud, meie kirjanduses seni viljelemata aineala! Ja Luts oskab sellele ainele läheneda intiimselt, sõbraliku muigega, ilma mingi eeskätt valmi suhtumisvalemiga või rahvusliku tendentsita. Ning see pole tema süü, kui lugeja lõpuks jutustuse põhjal siiski kindla suhtumisvinkli omandab. Sedavõrd kurb-võõrastavana mõjub meisse see atmosfäär, milles jututegelased liiguvad. Autor laseb ühel eesti üliõpilasel, kes pole kaugeltki rahvusindleja, asuda korterisse kadakasakslikkude perekonda, selle naabrite ja tutvuskonna elu mõne aja kaasa elada ning lõpuks konfliktiga lahkuda. Muidugi on loosse põimitud ka armastusmotiiv. Need on omapärased tüübid, keda siin näeme, kas või pererahvas Vest-

bergid ise või groteskne taat Lücke, kes töötab „peenmehaanika alal“, millisesse kuulub näiteks ka katusetõrvamine. Kõik need tüübid on asetatud toimima Lutsule nii omase lihtsa loomulikkusega. Üks kurvalt humoorne stseen järgneb vaevata teisele, kuni olemee saanud küllaldase läbilõike sest nii ideedelagedast, ainult minevikust võrsuvaile illusiooniele elavast pisiühiskonnast.

Sama loomupärane jutustamisõskus iseloomustab ka Lutsu „Ladina kööki“. Viimase all mõeldakse omaaegset Hirschfeldti apteeki Tartus kivisilla lähedal, kus autor oli sajandi algaastail apteekri õpilaseks. Nii siis täitsa autobiograafiline teos, kuigi kahtlemata mõttekujutusliku stilisatsiooniga. Tegelasiks enamasti „Vaikse nurgakese“ tüübid, kuid alles kõikvõimsaina, meie elu juhtivaina. Nende lisaks aga ka muid, kelle osa alles ees ootas, — mälestused lõpevadki seekord 1905. aastaga. Peale puhtkirjandusliku väärtuse on neil Lutsu mälestusil ka kultuuri-looline tähendus: siit leiame huvitava läbilõike sajandi alguse Tartu elust, olgugi see nähtud ka ainult „ladina köögi“ kokapoisi vinklist.

Nagu Luts, nii esines ka Richard Roh t möödunud aastal pikema jutustuse ja mälestusteraamatuga. Rohu „Punane liblikas — jutt ühe suve elamustest“ kuulub laadilt nn. suvitusromaanide hulka. Autor tutvub ühel sügisõhtul raudteevagunis noormehega, kellel on kaasas meie maal väga harva esinev punane liblikas. See liblikas paneb küll vagunist putku, kuid tänu sellele vahejuhtumile jutustab kaasreisija sealsamas autorile oma sellesuviste seikluste loo. Jutustaja on läinud umbropsu ühte metsarikkasse kohta suvitama ja saanud hoopis erakordsete kogemuste osaliseks. Siin on loodusromantikat, salakaubavedajate aardekeldri ja muudki romantikat. Õieti kaugelt tuletab teos meelde Lutsu jutustust „Sood“. Vormilt on ta ladus lugeda, kaldudes ajaviitekirjanduse liiki. Ainult raamatu lõppu lisatud manitsussõnad arvustajaile on vahest üleliigsed.

Rohu mälestusteos kannab pealkirja „Vana Võrumaa“. See on laadilt palju asjalikum, täpsam, vähem ilukirjanduslik kui Lutsu oma. See esitab lihtsalt autori elulugu, kirjeldades varasemat lapsepõlve ja suuremat osa koolieast. Kuid selle puhtaautobiograafilise materjali kõrval annab ta rohkesti ka oludekujutusi meie maaelust möödunud sajandi lõpust peale, nõnda talutöödest, sulastest ja popsidest, maakoolidest jne. Kõik see on esitatud realistlikult ja värskest. Segab ainult Rohu võõrsõnade kuhjamine, otse koketeerimine nendega seal, kus väga hästi ilma läbi saaks ja kus nad kuidagi ei sobi kirjeldatavasse miljöösse.

Rohu raamat on ühtlasi väga kurb dokument meie lähema mineviku külaoludest ja perekonnaelust. On otse masendav lugeda, et kellegi lapsepõlve mälestused võivad olla nii mõrud ja kibedad, et autor oma isa ilma süüdistussõnata ei või mainidagi.

Kui teissuguse mulje saame näiteks J a a n V a h t r a mälestuste-
raamatust „M i n u n o o r u s m a a l t“, mis ilmus samuti möödu-
nud aastal ja kirjeldab samuti ühe võrumaalase lapsepõlve. Tema
kodu on olnud veel vaesem kui eelmise autori oma ja inimesed
on seal niisama väga rasket tööd rühmanud, kuid ometi kõnele-
vad need mälestused kodust kui mingist kadunud õnnemaast.
Raamat ise oma elava, lopsaka jutustamisviisiga on naudinguga
loetav. Autori huumorimeel elustab koguni väga kurbi episoodi,
nagu on seda viimne kirjutis „Üks nurjunud maailmareis“.

12.

Kui Vahtra mälestused on loetavad nii täisealistele kui noor-
soole, siis on J u h a n J a i g i toodang määratud peamiselt vii-
masele. Kuid Jaik produtseerib ebaloomulikult palju, ta fanta-
seerimislust ja sõnastamiskergus on nii suur, et tal mahti poie
oma teoseid viimistleda ega enesele selgitada, millisele arenemis-
astmele need õieti peavad vastama. Ja nii ähvardabki ta too-
dang jääda kuidagi õhku rippuma, ilma kohast lugejaskonda
leidmata. Siin olgu vaadeldud ta kolme pikemat jutustust.

Esimesed kaks on „P o m b i j a e s i v a n e m a t e k u l d“
ning „P o m b i j a s i u k u n i n g a s“, mis on jätkuks varem
ilmunud „Pobile ja Üdsimärdi nõidadele“. Need mõlemad on
üle kaheksa leheküljelised tüsedad raamatud. „Esivanemate
kullas“ leiame enese olevat veidravõitu Sõrasavi talus, kus elab
mügerik mees Samuel Mudakurvits ja tema väike poeg Pombi.
Hobust kutsutakse seal Osmaniks, oinast Vasvilstuks ja kutsikat
Verdinandiks. Selles talus on vähemalt 31 kassi. Ja nende kas-
sidega algabki lugu, nagu kirjutab väike Pombi oma veidravõitu
päevikusse:

Siin talus oli liiga palju kasse, igat värvi ja karva. Kui mina kat-
susin neid lugeda, siis ühel päeval sain 24, teisel 27, kolmandal päeval
oli vihmane ilm ja kasse oli lagedale ilmunud vähe, kõigest 17. Neljan-
dal päeval oli ilus ilm ja näis, et kõik maailm on täis kasse. Jõudsin
lugeda neid 31. Osa neist aimas kurja ja pistis plehku nisupõllule; kes
võtab kinni, palju neid pidi olema... Taevatähti on kergem lugeda,
sest need püsivad paigal ega poe inimese silma eest kapsalehe varju.

See väike katke annab juba pisut aimu Jaigi mõttelennu ja
sõnastuse laadist. Need on lastelood, kuid kõlbavad vahel ka
täisealistele. Igal leheküljel leiame siin lopsakaid rahvapäraseid
ja omatehtud ütlushi, mis käivad niisama hästi rahvapäraste eest.

Kolmandana J a i g i raamatuna tuleks mainida juttu „K ä t-
t e m a k s“. Siin vestetakse mustlasest Prinnust, kes peab hobu-
sevarguse pärast palju aastaid vangis istuma. Vaheajal võtab
keegi läti mustlane, kes samuti hobusevarguse pärast onalt maalt
põgenenud, tema hobuse, vankri ja naise üle. Kättemaksuks pal-
jastab Prinnu hiljem läti mustlase ametivõimudele, kuid satub
ühes sellega ka ise viletsusse. Siin on Jaigi fantaseerimine pai-

guti otse lapsik, ja ometi sisaldab töö episoode, mis pole mõeldavad lastele ega noorsoole.

Juba enesekasvatuseprobleemidega tegelevale noorsoole on määratud Aleksis Kallitsa raamat „Imelik mees Peterson“ — „noore enesekasvataja pihtimused“. See kannab küll 1933. aasta daatumit, kuid ilmus tõeliselt möödunud aastal. Seda teost ei tule niipalju arvustada puhtilukirjanduslikust kui pedagoogilisest, aateliselt arendava vahendi vinklist. Ja sellisena täidab ta vist oma ülesande.

On jäänud mainimata veel paar teost, mis seisavad eraldi, kuid oma ulatuslikuma jutustava laadiga peaksid ikkagi kuuluma meie ülevaatesse. Esimene neist on Kalju Rahu algupärane seiklus- ja roimaromaan „Langev täht“. Selles räägitakse imeväärsest mehest, kes leiutab m. s. nii vägeva magneti, et tõmbab sellega ümber obeliski Roomas, käänab kõveraks Eiffeli torni Pariisis ja veab ka ühe eesti preili metsa; kuid kui ta oma roimarlikkuses tahab kukutada taevatähe Tallinna peale, siis eksib ta pisut ja täht lööbki ta surnuks. Nagu näeme, fantaasiat üleliigagi, sellevastu aga kirjanduslikku kunsti vähe. — Teiseks oleks Mihkel Nukk raamatuga „Väljarändaja“. Siin püütakse romaniseerida ühe eesti mehe saatust, kes pärast kodumaisi vintsutusi satub laia maailma ja peab sealgi väga raskeid päevi elama. Jutustajal näib olevat isiklikke kogemusi, kuid kirjanduslik oskus on kahjuks liiga nõrk. — Kõige lisaks on veel keegi E. Hiiesaar avaldanud jutustava teose „Purjus väärjumalad“, kuid raamat on ilmunisel konfiskeeritud ja mul pole võimalust olnud sellega tutvuda.

Oleme oma ülevaatega lõpule jõudnud. Nagu näeme, on kirjanikud täitnud oma kohust. Tehku seda ka lugejad — süvenedes, hinnates, võttes kirjandust nagu elule vajalikku täiendust!

Fr. Tuglas.

Põltsamaa trükikoda 1766—89 ja seal trükitud tööd.

2

Nagu eespool nimetatud, ei ole teada, kes Põltsamaa trükikojas 1766. aastast peale trükkijaks oli. Hiljemini, 1770. aastate algul, sai trükikoja juhtijaks Georg Friedrich Keil⁵¹⁾, kes tuli siia Riist. 1770. a. sügisel oli v. Lauw trükikoja dr. Wildelt ära ostnud ja pidas seda ise⁵²⁾. Nähtavasti olid Wildel kahjud kasu-dest suuremaks kasvanud, nii et ta trükikoda enam ei suutnud

⁵¹⁾ G. F. Keili kohta leidub andmeid ainult A. Buchholtz'il, m. t., lk. 224—225.

⁵²⁾ Bacmeister, m. t. I, lk. 568.

pidada. Keili Põltsamaale asumine näib ühenduses olevat trükikoja peremehe vahetusega, ja nii võis ta Põltsamaale asuda mitte enne 1770. a. sügist. Ta oli pärit Tüüringist Saksamaalt (sündinud Frankenhausenis), raamatutrükkija poeg. Ta tuli 1761. või 1762. a. Riiga Fröhlich'i trükikotta tööle. Riias Põltsamaale asunud, töötas ta siin kuni trükikoja mahapõlemiseni 1773. a. Ladumis- ja trükitööd tegi ta ise, ilma abijõude palkamata. Töö juures olid tal abiks naine ja lapsed. Ainult vähe aega on üks õpilane trükikojas Keilil abiks olnud. Pärast trükikoja mahapõlemist läks Keil Põltsamaalt Saksamaale tagasi, et oma vahepeal surnud isa trükikoda edasi juhtida. 1777. a. tuli ta teist korda Riiga, asutas seal iseseisvalt endale eratrükikoja, mis oligi ühtlasi sel ajal Riias teiseks trükikojaks. Ta oli tülli sattunud Fröhlich'iga, siis senati käest loa saanud endale iseseisvalt trükikoda asutada. Teda hoiatati trükkida sääraseid raamatuid, mis käivad religiooni, valitsuse ja heade kommete vastu. Ka ei lubatud tal järeltrükke teha juba mujal ilmunud raamatuist. 1804. a. müüs Keil oma eratrükikoja Wilhelm Ferdinand Häcker'ile. Keili nimetatakse väsimatult virgaks inimeseks. Keil töötanud ka Häckeri all, olles juba 70 a. vana. Suri 10. I 1813. a. 77-aastasena.

Põltsamaal trükitud tööd olid oma iseloomult arstiteaduslikud ja põllu- ning karjamajanduslikud. Seal trükiti ka igasuguseid pulma-, leina- ja ristimis-laululehti ja õnnesoovi-luuletisi. Neist aktsidentstrükistestki on säilinud Tartu Ülikooli raamatukogus paar õnnesoovi-luuletiste lehte pulmade puhuks. Oma esimesel tegevusjärgul oli trükikoda peaaegu täiesti rakendatud kohaliku rahvamajanduse tõstmise huvide teenistusse, sest peale mainitud põllumajanduslike ja arstiteaduslike trükitoodete ilmusid siin veel tööd hobusekasvatuse, aianduse ja puukooli alalt. Eriti tuleks märkida, et Põltsamaal sel perioodil trükitud tööde põhjal, mis on säilinud meie päevini või mille Põltsamaal trükkimise kohta on olemas vanemad bibliograafilised andmed, selgub, et siin on trükitud õige mitme autori töid. Arvatavasti oli kuberneri luba muretsetud ka võõraste tööde trükkimiseks.

1773. a. põles trükikoda maha. Aastail 1766—71 on Põltsamaal trükitud peaaesjalikult Wilde enda poolt kirjutatud töid. Kahel viimasel aastal (1772 ja 1773) pole säilinud andmeil Wilde enda töid ilmunud, küll aga teistelt autoreilt.

Missugused olid siis need tööd, mis Põltsamaa trükikojas selle tegevuse esimesel järgul trükiti? Eespool on paari tööd juba mainitud. „Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“ ilmus nagu „Der Landarzt'ki“ nädalikirjana: 52 numbrit aastas. Neist on säilinud paar eksemplari, kuid ainult 13 numbrit kummastki kokkupoogituna, s. o. esimese veerandaasta seeria⁵³⁾).

⁵³⁾ Ühte neist omab Tartu Ülikooli raamatukogu, teist ERM Arhiiv-raamatukogu.

Esimese veerandaasta lõpuni ilmus ajakiri nähtavasti korralikult, aga esimese veerandaasta lõppnumbris teatab Wilde lugejaile, et kavatsatud ja lugejaile lubatud ajakirja lisa „Auszug aus dem Tagebuch der Kranken“ väljaandmine on pidanud senini ära jääma raskuste tõttu uue asja algusel, kuid ta loodab lubadust täita tulevase veerandaasta seerias⁵⁴). Kas lubadust täideti, ei ole teada. Küll on ilmunud 1771. a. Põltsamaal Wildeilt „Auszug aus dem Landarzt und Liefländischen Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“. Tiitli järgi otsustades on see nähtavasti valitud osade separaat-trükk mõlemast ajakirjast, nagu seda oli ka „Discour über die Dimsdalsche Art die Blattern einzupropfen“⁵⁵). Recke-Napiersky ja Bacmeister nimetavad⁵⁶) ajakirja ilmumisaastana 1770. Sama ajakirja II trükk („Zwote... Auflage“) ilmus 1782. a. 52-numbrilisena. Nähtavasti on loetud 1770. a. aastakäiku esimeseks väljaandeks sellepärast, et siis võib-olla esimest korda ilmus terve aastakäik kokkukõidetuna. Trükikoja pärast ajakirja ilmumise! a. 1766—67 takistusi ei võinud olla, sest 1767. a. trükiti seal ka veel Segius'e „Haematologia sacra...“

„Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“ oli määratud peaaesjalikult küll noorte inimeste jaoks, kes dr. Wilde haigemajas õpetust arstimises said. Ajakiri oli just Liivimaa olude kohaselt kirjutatud. Wilde, kes varsti tundma õppis kohalikkude eestlaste, samuti nagu varemalt lätlaste seas valitsevat arstioskuse puudust, mõtles neile arstimisõpetuseks ka arusaadavat ajakirja välja andma hakata. Eestlaste jaoks väljaantud arstiteaduslik nädalaleht ongi ühtlasi esimene eestikeelne ajaleht. Ta on ka üks esimesi trükitooteid, mis Põltsamaa trükikojas on trükitud. See nädalaleht ehk -kiri kannab järgmist pikka pealkirja, nagu see omane oli selle ja varemategi sajandite trükitoodetele:

„Uhhite õppetüs mis jees monned head rohhud taeda antafje, ni hasti innimeste kui ka weiste haigusje ning wiggaduste wasto, et se fellel tarwis on, woib moista, kuida temma peab nou oftima ning mis tulleb tahhele panna igga haigusje jures. Selle korwas on weel muud head nouud, õppetusjed ning maenitusjed leida, keif meie Eesti ma rahwa kasjufs ning figgidusjefs ullespantud esfimenne tu!“⁵⁷). Seega tuleb lugeda eesti ajakirjanduse hälliks Põltsamaad ja eesti ajakirjanduse iga ulatub ligi 170 a. tagasi.

⁵⁴) Wilde, P. E., „Lief. Abh. v. d. Arzeneywiss.“ 1766, lk. 103.

⁵⁵) Trükitud Põltsamaal 1769, 40 lk. Ilmus 1766 „Lief. Abh. v. d. Arzeneywissenschaft'is“, lk. 329—368.

⁵⁶) Recke-Napiersky IV, lk. 517, ja Bacmeister, m. t. I, lk. 569.

⁵⁷) Ühenduses eesti ajakirjanduse ajalooa on sellest ajakirjast mitmel puhul kirjutatud: [P. Põld], „Eesti ajakirjanduse ajaloo“ (Eesti

Enne kui iseloomustada Põltsamaa trükikoja esimest tegevusjärku seal ilmunud trükiste najal, mis kättesaadavad on olnud või mille ilmumine sel ajajärgul on teada, oleks kohane siinsamas ette tuua olulisemaid andmeid ja märkusi mainitud esimese eesti nädalalehe kohta. „Lühhiike õppetus...“ ilmus üldse 42 numbrit⁵⁸⁾, iga number 4 lk. suuruses (4⁰) kaustas. Ajakirjast on teadaolevaid andmeid säilinud kolm eksemplari, millest kaks on Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogu omand, kolmas aga leidub Tartu Ülikooli raamatukogus. Peaaegu tervena on säilinud ainult üks eksemplar (ERM Arhiivraamatukogus), mis sisaldab 41 numbrit, kuna viimane (42.) number on arvatavasti rohke lugejate arvu tõttu „ära loetud“⁵⁹⁾ ja nr. 2-sel puudub teine leht. „Lühhiike õppetus...“ ilmus nähtavasti kuni viimse numbrini korralikult igal nädalal, nagu see oli kavatsatud⁶⁰⁾. Lehe ilmumise algust ei saa täpsalt kindlaks määrata, sest et kuupäeva suhtes ei ole lehe üheski numbris mingisugust märkust, ainult ilmumahakkamise aasta (1766) on trükitud esimesele numbrile. Kolmanda numbri all seisab veel aastanumber 1766, järgmistel ei ole aga aja suhtes enam mingit märkust. Et dr. Wilde oma saksakeelse arstiteadusliku ajakirja esimese numbri välja andis 1766. a. 1. novembril ja esimene trükitud ese oli 28. oktoobril trükitud kuulutus, siis võib arvata, et „Lühhiike õppetus...“ hakkas ilmuma hiljemalt detsembri algul, sest esimeste kolme numbri ilmumine 1766. a. on kindel. Et ajakirja on ilmunud 42 numbrit, nii siis mitte tervet aastakäiku, siis näivad mingid põhjused ilmumise lõpetanud olevat. Mis seismajäämist põhjustas, ei saa andmete puudumise tõttu ütelda. „Lühhiike õppetus...“ oli kirjutatud dr. Wilde poolt eriti eestlastest talupoegade jaoks. Saksakeelse käsikirja tõlkis eesti keelde⁶¹⁾ Põltsamaa tookordne õpetaja kirjanik A. W. Hupel, kes rahvakeelt hästi tundis.

Üliõpilaste Seltsi Album VI, Jurjevis (Tartus) 1901, lk. 31—69), A. Jürgenstein, „Postimees. 1857—1907. 50-aastase kestuse mälestuseks“, Tartus 1909, lk. 2. H. Prants, „Eesti ajakirjanduse algaegadelt“ (Õitsituled II, lk. 93 jj.), K. Kesä, „Esimene eesti ajaleht“ (Õitsituled IV, lk. 9 jj.).

⁵⁸⁾ Bacmeister, m. t. I, lk. 570.

⁵⁹⁾ Teine ERM Arhiivraamatukogus leiduv eksemplar sisaldab numbreid kuni 38-ni (incl.); puudub esimene number. Ülikooli Raamatukogus olev eksemplar sisaldab 33 numbrit.

⁶⁰⁾ „Lühhiike õppetus...“ nr. 1, eessõnas, nr. 2, lk. 1 (lehekülgede jooksev numeratsioon algab nr. 2-st peale), veel paaril korral hiljemini mainitakse lehes selle igal nädalal ilmumist, nimelt nr. 9, lk. 29, nr. 26, lk. 97. Järgmistes numbrites ei ole üheski märkust, millest võiks oletada viimaste numbrite ebakorrapärast ilmumist.

⁶¹⁾ „Eine ärztliche Anweisung für den Landmann“. Vt. Recke-Napiersky IV, lk. 517. Mõnede autorite poolt on ebaõigelt mainitud, et „Lühhiike õppetus...“ on Wilde saksakeelse arstiteadusliku nädalalehe (järelikult „Lief. Abh. v. d. Arzeneywiss.“) tõlge (P. Põllu, selles suhtes ebaselgelt fikseeritud osalt ka A. Jürgensteini ja H. Prantsu eespooltsiteeritud kirjutistes). Arvatavasti valmistas dr. Wilde selle käsikirja ainult koha-

Ajakirja esimeses numbris pöörduakse väga soojade sõnodega „armsa maarahva“ poole: „Armas Söbber!“ Siiski peetakse seda sõpra väga madalaks olevuseks: „Ära panne immeks, et ma sind ommaks Söbbraks hüan, sest et ma küll tean, et minna ep olle nenda kui sinna pärris orjaks waid pri Innimesseks sündinud ning et minna palju ausam sind ollen, siiski ei taha minna mitte selle tühja Wahhe peale uhke olla ehk suur; ma tunnen ning moistan tõeste, et sinna olled innimenne ni hästi kui minna, ning et meie selle pärrast keik ühhesuggused olleme.“ Siis järgneb samas eessõnas südamliku soovi väljendus oma „liggimest“ ja „suggulast“ heade õpetuste läbi aidata, sest: „Se teeb mulle wägga haiget, et sa keigipiddi waene ning willets olled, mul on wessi silmas, kui ma so peale mötlen.“

Ajakiri oli suureks kasuks rahvale, kes vaestes oludes haiguste korral rahva seas tuntud rahvalikke arstimisviise ja endavalmistatud arstirohte tarvitas, sellest aga sageli suurt kahju sai. Wilde asutaski ajakirja võitlemiseks hädaohtlikkude ja väärade arstimisviiside vastu. Sellepärast tuuaksegi ajakirjas rahvalikus keeles ja õpetlikus toonis lugejaile silme ette rahvalikke väärarstimis-viise ja nende kahjulikkust, antakse mitmes numbris ülevaade liigjoomise kahjulikkusest, eriti hoiatades joomast väikeste laste nähes, sest et see võib noorte hinge tappa⁶²⁾. Sääraseid mõtteid esitatakse mitmes numbris; selle põhjal tuleb konstateerida, et „Lühhike õppetüs...“ aitas esimese ajakirjana meie rahva seas ühtlasi ka karskustööd teha, kuigi siin ainult liigjoomise vastu võideldakse. Selles suhtes on dr. Wildel karskustöös või õigemini öeldud — rahva tervishoiu alal suured teened, kuna teatavasti just sel ajal, XVIII sajandi lõpupoolel, Eesti- ja Liivimaa mõisades viinapõletamine hoogu võttis ja põllutulunduses suuremaks sissetulekuallikaks muutus⁶³⁾. Olgu mainitud, et Põltsamaa trükikojaski 1772. a., s. o. trükikoja tegevuse esimesel perioodil, trükiti üks õpperaamat viinapõletamise kohta: Friedrich Wilhelm von Sievers'i „Õppetüs kuidas wisi põlle wiin tehakse“⁶⁴⁾. „Lühhike õppetüs...“ püüab jumalasõna abil liigjoomise vastu võidelda, sest jumalasõnas öeldavat, et joodikud ei pea mitte Jumala riiki pärima⁶⁵⁾. Samuti antakse talupoegadele selge pilt

likku rahvakeelde tõlkimiseks. Bibliograafilistes andmetes seda kuskil trükitööna ei nimetata. Ainult „Eesti Biograafiline Leksikon“ nimetab ekslikult selle käsikirja trükkimist.

⁶²⁾ „Lühhike õppetüs...“ nr. 10, 11 ja 26.

⁶³⁾ H. Kruus, „Eesti ajalugu kõige uueal ajal“ I, Tartus, 1927. a., lk. 34 jj.

⁶⁴⁾ J. H. Rosenplänter'i käsikirjaline eestikeelsete raamatute kataloog (nn. „Bibliotheca esthonica...“). Samuti mainib J. B. Fischer, „Beyträge und Berichtigungen zu Hrn. F. K. Gadebusch livländischer Bibliothek“, Riga 1782, lk. 127.

⁶⁵⁾ Nr. 10 ja 11.

sellest, kuidas nad liigjoomise tõttu oma vara ära raiskavad ja ennast kõrtsis viina-auru all ostu-müügi tehingute sõlmimisel petta lasevad ⁶⁶⁾).

Ajakirja esimestes numbrites tehakse juttu haigustest ja rohitsemisviisidest üldiselt, hoiatades lugejaid, et nad haiguse korral enestele sisse ei võtaks rohte, mida toovad sugulased, naabrid või vanad naised (nagu öeldakse lehes), vaid seda, mis ajakirjas õpetatakse ja mõisast antakse ⁶⁷⁾. Et rahvas haigusi arstis endakorjatud taimedest, õitest, juurtest jne. valmistatud rohtudega, siis püütakse ajakirjas õpetust anda nende arstimisvahendite suure ravimisjõu, kasulikkude arstimitaimede, nende korjamise, rohtudeks valmistamise ja tarvitamise kohta ⁶⁸⁾. Siin on õpetusi vihtlemisest, aadrilaskmisest, plaastritest, haavadest.

Ajakiri ei ole aga sugugi ainult arstimise õpetamiseks, vaid siin leiavad puudutamist ka muud maarahva ellu puutuvad küsimused. Paaris numbris ⁶⁹⁾ katsutakse lugejaile selgeks teha, et nad ilmaaegu nurisevad mõisateo ja sulasepõlve raskuste üle, sest need öeldakse „valed mõtted“ olevat, mis talupoega ta töö juures kurvaks ja laisaks teevad. Isegi poliitikat on ajakirja veergudelt leida; nimelt seletatakse, et leiduvat ka meeletuid, kes arvavat, et see maa, mida nad harivad, olevat nende oma, sest et nad ise seda harivad. Lohutuseks tähendatakse, et Saksamaal, Rootsis ja mujal olevat talurahva elu raskem, nad pidavat seal suuremat maksu maksma, kuna eestlaste põlv olevat nendega võrreldes palju kergem. Mujal olevat pärisrahval oma leiva teenimise mõttes suurem mure, sest näit. Saksa talupoegadel olevat palju vähem maad käes kui eestlastel. Kirjutatakse ka liigsöömise vastu ⁷⁰⁾; nimelt armastavat talupojad sageli priiskavalt liiga palju süüa, mille tagajärjel neil siis pärast tulevat nälga kannatada. Öhutatakse hanede kasvatamist, viljapuueaedade asutamist ja antakse õpetust eluhoonete otstarbekohase ehitamise kohta ⁷¹⁾. Ajakirja lõpul on eriti suur arv numbreid ⁷²⁾ pühendatud rõugetega tutvustamisele ja nende ravimisviisidele ning -vahendeile. Nähtavasti olid rõuged kõige laastavamaid ja sagedamaid haigusi tol ajal. Samuti olid „maarahvale“ suureks kasuks numbrid lastehaiguste ja sünnitamisjuhtude kohta käivate õpetustega ⁷³⁾.

Eessõnas, esimeses numbris, lubati õpetust anda ka loomade haiguste kohta, kuid nähtavasti ei ole seda suudetud sellepärast teha, et ajakiri lõpetas ilmumise 42. numbril järel.

⁶⁶⁾ Nr. 29.

⁶⁷⁾ Nr. 2, 3 ja 4.

⁶⁸⁾ Nr. 5 ja 12—18.

⁶⁹⁾ Nr. 27 ja 28.

⁷⁰⁾ Nr. 32.

⁷¹⁾ Nr. 32 ja 33.

⁷²⁾ Nr. 34—38.

⁷³⁾ Nr. 40 ja 41.

Rahva tervishoiu huvides on hoolikal dr. Wildel Põltsamaal eesti keeles ilmunud veel „Arsti ramat nende juhhatamiseks, kes tahtvad többed ärraarvada ning parrandada“. Ilmus 1771. a.⁷⁴⁾.

1768. a. trükiti Põltsamaa trükikojas lätikeeelne teos: „Latweeschu Ahrste...“ („Läti arst...“). Tõlke tegi praost Jakob Lange Smiltenist dr. Wilde sama käsikirja järgi, millest tõlgiti „Lühhike õppet...“⁷⁵⁾. Ka see oli ajakiri, sest et ta ilmus üksikute numbrite kaupa. Ilmunud olla 25 numbrit 96 lk. suuruses kaustas⁷⁶⁾.

Üheks silmapaistvamaks tööks, mida Põltsamaal trükiti, oli pastor Jakob Lange poolt kokkuseatud saksa-läti ja läti-saksa sõnaraamat: „Vollständiges Deutsch-Lettisches und Lettisch-Deutsches Lexicon nach den Hauptdialekten in Lief- und Curland ausgefertigt“. Sõnaraamatu saksa-läti osa trükkimist on Põltsamaal alustatud 1772. a.⁷⁷⁾. Läti-saksa osa trükkimisega tehti algust Põltsamaal 1773. a.⁷⁸⁾. Korrektoori tegi sõnaraamatu trükkimise ajal praost Lenz Tartus, kuhu saadeti korrektuurpoognad⁷⁹⁾. Et 1773. a. trükikoda maha põles, siis olevat jätkatud trükkimist Tallinnas⁸⁰⁾. Kas Tallinnas seda üldse trükiti, on kahtlane, sest Fischer'i⁸¹⁾ teate järgi ei olevat Tallinnas olnud läti keeles tarvisminevaid trükitahti ja sellepärast viidud trükkimine Miitavisse. Miitavis lõpetati trükkimine alles 1777. a.⁸²⁾ mõisaomaniku von Lauw' kulul⁸³⁾. Trükitavate teoste korrektuuri tegi Wilde oma tööde juures ise. Teiste eesti-, läti- ja saksakeelsete tööde väljaandmisel pakkusid eelnimetatud vaimulikud Hupel ja Lange ja ka praost

⁷⁴⁾ Ainsa eksemplarina on teada ERM Arhiivraamatukogus olev raamat. Raamatu tõlkis A. W. Hupel dr. Wilde saksakeelsest käsikirjast „Arzeneybuch zum Unterricht für diejenigen, welche die Krankheiten und die Heilungsmittel wollen kennen lernen“. Recke-Napiersky III, lk. 13, ja IV, lk. 517. Bacmeister I, lk. 570. „E. Biogr. Leks.“ arvab seda käsikirja trükituks, kuid andmeid selleks ei ole.

⁷⁵⁾ Recke-Napiersky IV, lk. 517.

⁷⁶⁾ Seals. III, lk. 14. „Ajakirjast olla säilindud vaid 13 numbrit.

⁷⁷⁾ Recke-Napiersky III, lk. 14. Bacmeister'i järgi (m. t. I, lk. 571) oli 1773. a. sõnaraamatust üle poole juba trükitud.

⁷⁸⁾ W. von Gutzeit, „Verdienste des Generalsuperintendenten Jakob Lange um das lettische Wörterbuch“. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1873. Riga, 1874, lk. 41. Ka Recke-Napiersky III, lk. 15.

⁷⁹⁾ Bacmeister, m. t. I, lk. 571, nr. 13.

⁸⁰⁾ F. K. Gadebusch, „Livl. Bibl.“ II, lk. 162.

⁸¹⁾ Fischer (m. t., lk. 204) teatab, et Tallinnas pole saadud trükkimist lõpetada, sest seal ei olevat olnud läti tähti. Muidugi ei saadud siis Tallinnas trükkimist sugugi jätkata. Bacmeister (m. t. V, lk. 468) ütleb, et trükkimist jätkatud Tallinnas. Arvatavasti on ta kuulnud vaid kavatsusest seal trükkida.

⁸²⁾ Recke-Napiersky III, lk. 14, ja Gutzeit, m. t. (Sb. d. G. f. G. u. A. der Ostseeprov. 1873, lk. 41).

⁸³⁾ „Provinzialblatt“, 1829, nr. 33, lk. 130.

Lenz Tartust dr. Wildele maksuta abi nii tõlkimise ja korrektuuri alal kui ka tööde koostamisel ⁸⁴⁾).

Huvitav on ka tähele panna, et mõni Põltsamaal trükitud teos on hiljemini mitmes kohas järele trükitud. Nii trükiti Põltsamaal 1772. a. ilmunud Torma pastori J. G. Eisen von Schwarzenberg'i töö „Die Kunst alle Küchenkräuter und Wurzeln zu trocknen und in Kartuse zu verpacken...“ suurendatud arvul veel samal aastal Riias ⁸⁵⁾ ja 1773. a. Tallinnas ⁸⁶⁾. Ka muudes kohtades olevat seda tööd järele trükitud ja tõlgitud hispaania, inglise, poola, rootsi ja vene keelde ⁸⁷⁾.

Põltsamaa trükikoja esimest tegevusperioodi võiks üldistes joontes iseloomustada kui aega, mille jooksul seal trükkimist leidsid peaaesjalikult praktiliste elutarvete kasuliku rakendamise otsarbel kirjutatud trükitooted. Trükikoda oli rakendatud ümbruskonna ja osalt ka kogu Liivimaa tulunduselu tõstmise teenistusse. Sel esimesel tegevusperioodil trükitud teostest on praegu alal hoidunud või olemasolevaid bibliograafilisil andmeil teada kokku 16 tööd, paar pulmalaululehte ja esimene trükitoode — eelmainitud „Bekanntmachung...“. Neist on säilinud 5 tööd ja 2 pulmalaululehte.

(Järgneb.)

Arnold Sumberg.

Selgitusi soome-mongoli keelte akadeemikukoha küsimuses Vene Teadusteakadeemias.

„Eesti Kirjanduses“ 1933, lk. 79 härra professor W. Anderson juhib tähelepanu mõnele ebatäpsusele minu artiklis „Kuidas kaotati soome-mongoli keelte akadeemikukoht Vene Teadusteakadeemias“ („E. Kirj.“ 1933, lk. 27) ja lisab omalt poolt huvitavaid andmeid sisaldava märkuse, mis mulle suure hilistumisega silma puutus ja mille eest olen autorile tänulik. Alljärgnevate ridade ülesandeks on märgitud ebatäpsuste selgitamine tekkinud arusaamatuste kõrvaldamiseks.

1. Vastates J. Hurda järelepärimisele uue akadeemiku valimise asjus, oli kompetentne akadeemik (Akadeemia sekretär) seletanud, et vastavalt akadeemik F. Wiedemanni soovivaaldusele viimasele järglast ei valita ja seega kaotatakse soome-mongoli keelte akadeemikuamet, mis osutub edaspidi ülearuseks, sest soome-ugri keeled Venemaal on juba nõnda põhjalikult läbi uuritud, et uuel akadeemikul ei oleks sel alal enam midagi teha. Et kadunud akadeemikule järglast ei valitud, siis oli Hurt arvamisel, et tahetakse tõesti kaotada see akadeemikuamet ettekäändel, nagu ei oleks

⁸⁴⁾ Bacmeister (m. t. I, lk. 572) räägib kolmest vaimulikust, kes trükikojale toetust pakkuvat. Võib arvata, et ta mõttes ülalnimetatuid.

⁸⁵⁾ Recke-Napiersky I, lk. 491, ja Bacmeister I, lk. 542.

⁸⁶⁾ Bacmeister II, lk. 430.

⁸⁷⁾ Recke-Napiersky I, lk. 491. Olgu tähendatud, et E. v. Schwarzenberg ise oma kodukohas Tormas põhjalikke katseid tegi juurvilja kuivatamise ja alalhoidmise alal, mille tulemuseks oligi nimetatud uurimus tema sulest. Vt. Gadebusch, m. t. I, lk. 250.

keeleteadlastel mainitud keelte alal enam midagi uurida. See põhjustas tema kibeda pettumuse, mida ta kurtis A. Grenzsteinile, kui see teda külastas, ja mis väljendus tema kirjas professor Kaarle Krohnile (Helsingis). Viimasele Hurt kirjutas 2./14. sept. 1898:... „Minu oma töö eesti folklore alal seisab täiesti. Olen nii ametikohuste küljes kinni, et katsun aga kuidagi valmis saada. Kogudus kasvab järjesti, tööd tuleb juure, õpetaja jätku kõrvale kõik keelelised ja rahvateaduselised ilusad asjad. Aga raskeks läheb mul see loobumine. Olen katseid teinud õpetaja tööd vabanemiseks, asjata. Kogudus juba endale hoolitseja leiaks, tema kuivale ei jääks. Aga mulle mu ugri-soome töödeks uksti lahti ei tehta. Teaduste Akadeemia eesti-soome uurimusi edendada ei taha, põhjus peitub politikas.“ (A. Mohrfeldt: Jakob Hurt, lk. 144.)

Professor W. Andersoni märkuses toodud andmeist tuleb järeldada, et see Teadusteakadeemia kavatsus või otsus, millest oli antud informatsioon J. Hurdale, on hiljemini ära muudetud ja akadeemikuamet vakantsiks jäetud — kuni ta viimaks kadus enamlaste valitsuse ajal, kes Akadeemia osakonnad ümber korraldasid. Artiklit kirjutades ma ei teadnud seda ja sellega on seletatav artikli ebatäppis pealkiri.

2. Aastaid kestnud sõpruse ja läbikäimise tõttu akadeemik F. Wiedemanniga oli Hurdal vististi teada ka Teadusteakadeemias maksev kandidaatide esitamise ja akadeemikute valimise kord, mis oli kindlaks määratud Akadeemia 1836. a. kinnitatud põhikirjas (§§ 35, 40, 63—66), milline kord jäi maksma ka 1869. a. täiendatud põhikirjas. Hurda ettevaatlikkuse juures ei ole mõeldav, et ta oleks tahtnud — seda korda ignoreerides — ise esitada oma kandideerimissooviavalduse Akadeemiale. Ebatäpsa ütlusega „Hurt kavatseb kandideerida“ oli mõeldud kandideerimist akadeemik F. Wiedemanni kaudu, kes oli korduvalt töotanud, et soovib Hurda kandidaadiks akadeemikukohale, kui ta ise kõrge vanaduse pärast peab ametist lahkuma. Kui ettevaatlikult Hurt toimis neis asjus, mis olid ühenduses tema loodetava kandidatuuri ülesseadmiseiga Akadeemias, näitab järgmine lugu, mis ta A. Grenzsteinile jutustanud.

Teadusteakadeemia põhikirja (§ 65) järgi nõutakse akadeemikuameti kandidaatidelt teaduslikke töid, mis on tuntud ja tunnustatud õpetlaste iimas (в ученом мире). Õpetlaste tunnustuse oma teaduslikule tööle Hurt tahtis saavutada doktori väitekirja kaitsmisega Helsingi ülikoolis. Et asi rutemini läheks, andnud mõned Helsingi sõbrad talle nõu, ta esitagu ülikoolile väitekirjana oma 1880. a. trükitud keeleteaduslik töö „Über die estnischen Partikeln e h k und v ö i. Ein Beitrag zur estnischen Syntax.“ Hurt aga arvanud, et kuigi see töö võiks vahest rahuldada ülikooli nõuded väitekirja suhtes, ei vastaks ta ometi Teadusteakadeemia nõuetele, kelle põhikirja § 65 ei luba võtta keskpäraste tööde autoreid akadeemiku valimiste eel koostatavasse kandidaatide nimekirja. (Hurda hinnates kuulub tema töö keskpäraste liiki.) Ta kirjutas kolme aastaga uue teose seni veel uurimata küsimuse üle: „Die estnischen Nomina auf - n e p u r u m“. See uurimus-väitekiiri, mille eduka kaitsmise järel Helsingi ülikoolis 1886. a. Hurt omandas keeleteaduse doktori astme, pidi osutama, et autor oskab iseseisvalt ja põhjalikult süveneda uude küsimusse, tarvitades teaduslikku uurimismeetodit, vastab seega Teadusteakadeemia nõuetele. Uurimus leidnud täie tunnustuse ka akadeemik F. Wiedemannilt, kellele ta oli pühendatud.

3. Nagu mõisnikud end. Eesti- ja Liivimaal, nõnda suhtus ka osa balti aadli soost ametnikke Venemaa pealinnas eitavalt nn. noor-eesti liikumisse. See väenlik suhtumine avaldus õige ilmekalt muu seas ka venekeelses brošüüris „Нашъ оцзеѣцкiй вонрочъ“, mis koostati Peterburis ja lasti trükkida Leipzigitis 1882. a. ja mille ülesandeks oli — „äratada vene seltkonnas huvi Baltimaa vastu“. Brošüüri toimetaja parun F. Wrangell kinnitab eessõnas, et ta on püüdnud kujutada Eesti- ja Liivimaa olukorda

erapooletult, täitsa tõele vastavalt. Käsitledes noor-eesti liikumist, ta nimetab selle käremeelset voolu „revolutsiooniliseks nähtuseks, mis nagu kõik äärmised parteid ei taotle reforme, vaid murrangut“ senises olukorras. Ta juhib valitsusvõimude tähelepanu sellele hädaohtlikule liikumisele ja soovib tema pidurdamist, enne kui on hilja.

Kui parun F. Wrangelli poliitiliste mõtteosaliste ringides oli teatavaks saanud, et akadeemik F. Wiedemann kavatses esitada J. Hurda kandidaadiks akadeemikukohale, siis leitud, et Hurt kui noor-eestlane, kes ei poolda balti orientatsiooni, ei ole sobiv sellele kohale. Hurdast oli teada, et ta ei pooldanud näit. üht balti mõisnikkude ajastlainud õigust ja soovis selle peatset kaotamist, — see oli kiriku patronaadiõigus, millega nagu „kaunis kõrge müüriга kodumaa rajad olid eesti soost noorile õpetajaile kättesaamatuks ja ligipääsematuks tehtud“. (A. Mohrfeldt: Jakob Hurt, lk. 92.) Hurda soovil ja temalt saadud andmeil A. Grenzstein avaldas 1881. a. „Eesti Postimehes“ (nr. 7—14, 16) rea artikleid, kus käsitles patronaadiõiguse ajalugu ja tähtsust endistel aegadel, aga samuti ka tema kahjuliku mõju eesti koguduste kiriklikule elule viimasel ajal, ja nõudis selle iganenud õiguse kaotamist. Neist artikleist kõneldes A. Grenzstein tähendas erilise rahuldustundega, et Hurt nimetanud neid „žurnalisti meistritööks“. Hurta süüdistati ka kaudes vaenuõhutamises sakslaste vastu. Ta olevat — nagu C. R. Jakobsongi — rahvale määratud raamatuis sihilikult ülistanud eestlaste muistset vabadust ja võrdlemisi kõrget kultuuri, millist neil tõeliselt polnud olemas: sellega ta olevat kaudselt äratanud rahva seas vaenu sakslaste vastu, kes tõid eestlastele tõsise kultuuri, keda aga nüüd ekslikult arvatakse nende muistse vabaduse ja oletatava kultuuri hävitajaks. (Livländische Rückblicke. Dorpat, 1878, pp. 19—20.) Need olid rasked eksimused balti orientatsiooni vastu.

Võistlejaks Hurdale hakatud otsima tuntud keeleteadlaste seast balti orientatsiooniga meest, keda oleks võidud soovitada mõne akadeemiku kaudu kandidaadiks Teadusteakadeemiale ja kelle kandidatuuri oleks maksnud kaudselt toetada. Leitudki mõned keeleteadlased, kellel olnud selge ja kindel balti poliitiline orientatsioon, kuid neil puudunud teaduslikud tööd soome-ugri keelte alal, ja nad ei oleks võinud edukalt võistelda Hurdaga soome-mongoli keelte akadeemiku valimistel. Siis püütud mõjustada akadeemik F. Wiedemanni, et ta loobuks oma kavatsusest Hurda suhtes. Vana akadeemik aga pole sellega nõustunud, arvates oma aukohuseks Hurdale antud sõna pidada. Selle peale antud talle mõista, et oma sõnapidamisega antud juhul ta ei saavutaks soovitatavat tagajärge: kuigi Hurt peaks valitama akadeemikuks, ei kinnitaks keiser ometi seda noor-eestlast ametisse. Hurda kandidatuuri küsimuse likvideerimise otsustabel tehtud talle viimaks ettepanek: ta esinegu Teadusteakadeemiale soovivaaldusega, et temale ei valitaks järglast soome-mongoli keelte akadeemikuametisse, milline amet osutub edaspidi ülearuseks, sest soome-ugri keeled Venemaal on juba nõnda põhjalikult läbi uuritud, et uuel akadeemikul ei oleks sel alal enam midagi teha. Mõjukate bürokraatide pealekäämisele järele andes lugupeetud teadusmees esitanud selle temale dikteeritud soovivaalduse Teadusteakadeemiale.

Sedaviisi pandud — Peterburis levinud kuulduse järgi — mõningate balti-saksa kõrgemate ametnikkude poolt aktsioon J. Hurda vastu toime (1886./7. a.).

Teadusteakadeemia liikmeil ei olnud midagi ühist selle võimutsevate bürokraatide poolt omal algatusel ette võetud aktsiooniga. Akadeemia ajaloo-keeleteaduse osakonnas, kus Hurdal olnud häid tuttavaid akadeemikute seas, hinnatud teda kui andekat ja väsimatut uurijat eesti keele ja rahvaluule alal. Akadeemia soovitusel andis kohtuministerium „Kohtuseaduste“ tõlkimise eesti keelde Hurda kui parima eesti keeleteadlajaks kätte. Ja tema tõlkes ilmusid „Kohtuseadused“, mis 20. Novembril

1864 kinnitati, ja Üleüldised Seadusemäärused, mis nende täiendamiseks välja on antud. Venekeeli alguskirjast Kohtute Ministeriumi kordaseadmise pääle Eestikeele tõlgitud. St. Peterburis, 1882. Trükitud Keiserliku Teaduste Akadeemia trükikojas.“ Kui keeleteaduse doktor J. Hurt oleks akadeemik F. Wiedemanni poolt ette pandud üheks kandidaadiks Teadusteakadeemiale, ei oleks vist keegi akadeemikuist selle kandidatuuri vastu olnud. Iseküsimus on muidugi, kas Hurt oleks saanud vajaliku häälteenamuse akadeemiku valimistel, kus tal oleks tulnud arvatavasti võistelda teiste akadeemikute poolt esitatud kandidaatidega. (Akadeemia põhikirja § 66 järgi arvati kandidaat valituks, kui ta oli saanud poolt vähemalt kaks kolmandikku kõigist Peterburis elutsevate akadeemikute häältest.) Ja kuigi ta oleks valitud akadeemikuks, oleks vaevalt võidud loota keisrilt tema ametisse kinnitamist. Parun F. Wrangelli „tõde“ nooreestlastest, mida levitati tema brošüüri kaudu Peterburi vene seltskonnas ja valitsuse ringkondades, oleks ulatunud ka keisrikotta ning ei oleks jätnud seal oma mõju avaldamata.

Mõned Hurda sõbrad Peterburis arvasid, et — võib-olla — seda arvestades akadeemik F. Wiedemann astus oma näiliselt ebateadusmeheliku sammuna õieti oma sõbra huvides — võimaliku suurema pettumuse ärahoidmiseks.

J. Tamm.

Kirjanduslik ülevaade.

Peet Vallak: Neli tuult jalge all. Eesti Kirjastuse Kooperatiivi kirjastus Tartus 1934. 175 lk. Hind 3 kr. 25 s.

See on omapärane maailm, kuhu Vallak meid seekord oma neljas jutustuses viib. See on küll meie tänapäeva küla, meie pärast-sõjaaegne talu, aga mitte tüüpiline, mitte see, mis elab kaasa kultuurilistele ja sotsiaalsele üritusile. Vallaku taludes ei kõnelda seltsielust, rahvamajadest, poliitikast, ajakirjandusest, raadiost jne. jne. — kõigest sellest, mis ühendab üksikut inimest ja leibkonda riigi ja rahva tervikuga või selle osagagi. Vallaku inimesed elavad enamasti kõik asotsiaalset elu. või on muu maailmaga koguni vaenujalal. Meie talupoja individualistlikud kalduvused tulevad siin negatiivsel kujul nähtavale. Seal on näit. pankrottimineva Tagametsa Tõnis („Neli tuult jalge all“) — külas hõõrutakse heameele pärast käsi ja parastatakse, et ta endale „risti kaela“ saanud. Tõnis ise on küla vastu uhke ja uspakas olnud; on surnuks tahtnud puretada naabrite sead ja kanad; on igale talvisele teele, mis õgu üle nurmeotsa aeti, kohe lõõnud laua ette ähvardavate keelumärkustega. Nii vähemalt kõnelevad naabrid Tõnisest ja vist mitte põhjuseta. Ei mingeid kokkupuutepunkte kõige selle üldise eluga, millest meie küla tänapäeval võtab juba elavalt osa. Ainult raha käib Tõnis lähemalt tuttavalt-sugulasilt laenamas, sedagi tagajärelt.

Koksi-Jaani peremees Pärtel („Vihapull“) on „kinnise ja tusase“ iseloomuga, kuigi mitte toore või õela südamega. „Ta sõnad naabrite kohta olid mõnikord siiski õelad ja karmid; sama mõõdupuuga vastati talle siiski külast... Mitte lausa vihavaenu ei tekkinud Pärtli ja küla vahel, vaid ennem jahe põlgus, ükskõiksus“.

Sandre Priidu („Ristialune elu“) on jonnakas ja usina vihaga, peale selle raha-ahne. Ta ei saa läbi oma vennaga, läheb sellega päranduse asjus tülli ja peksab armetult. „Jumalariistike olgu meie juures,“ ütleb külarahvas Priidu ahnusest kõneldes. Igasugu lubamatute võtetega kavatseb ja katsub ta oma vara kasvatada, aga leiab igal pool valvet ja vastu-

panu. „Ei saa elada, ei lasta!“ hüüab ta viimaks. „Maailm on kurjaks ja õelaks läinud, vaata sa teda kust otsast tahes.“

Epukuru Juhan („Pillaja“) on sotsiaalsem eelmistest, sest ta on — joodik. Sallitud on ta vaid omasugustest. Muidu aga võib ta oma talust, oma kodust öelda: „Olen saanud siin niisuguseks põlgusealuseks, et ühel heal päeval põllul kõndides hakkavad kivid maast üles kargama ja kuklasse lendama. Ja värvapost jookseb heast paremast paar sammu lähemale ja tõmbab paar tulisemat lõua alla.“

Siin-seal viiksatavad mõned nooremad, aga needki ei rõõmusta meid. Niisugused on need Vallaku inimesed, keda ta välistel (majanduslikel) ja seesmistel (hingelistel) tuultel laseb rängasti vintsutada. Enamasti kaldub Vallak oma tegelaste vintsutusi ja nende „ristialust elu“ seletama või näitama subjektiivsete põhjuste kaudu. Epukuru Juhanil on, tema enese ütluse järgi, „teistsugu hingelaad“, ta pole „kuigi suur põllumees“; meie näeme teda joodikuna, pillajana, õhulosside ehitajana. Niisugusel peremehel on paremalgi ajal neli tuult jalge all.

Et Saudre Priidul käsi halvasti käib, see tuleb tema liigsest rahaahnusest ja kõlblustunde puudusest vahendite valikul. Ta hakkab „endamisi tunnustama, et ta on olnud üsna agar sogases vees kalu õngitsema. See pole aga talle toonud au ega tulu.“ Siiski, ta jätkab õngitsemist sama-suguses vees.

Missugustes oludes ja missugustel tingimustel Koksi-Jaani Pärtel kinniseks ja inimestepõlgajaks kujunenud, selle jätab autor ütle mata. Pärtel on Vallaku tegelaste hulgas ainuke, kes läbi teeb suure arengu, kes nii-öelda ärkab; aga see ärkamine on instinktiivne, bioloogiline, mitte teadvuse tulemus, mitte mõistuse heaks kiidetud. Pärtel hakkab põlatud saunaeide tütre sohilast instinkti tõukel armastama. Kiindub sellesse nii, et on valmis elu ohverdama.

Vallaku jutustuste teemastik on mõnikord sotsiaalne, enamasti aga psühholoogiline. Teda ei huvita nõnda palju olustiku kirjeldus kui iseloomude kujutus. Ta asetab nad kuhugi nüüdisaja külaserva, eemale kõigest sellest, mille kaudu uusim kultuur ja tsivilisatsioon maa elu muutnud. Ainult majanduslikel raskusil laseb ta sinna tungida. Seal jälgib ta siis nende ekslemisi kitsail kõverteedel.

Me ei näe tema tegelaste juures vaimseid huvisid. Nende hingeelu ei ole mitmepalgne ega rikas. Nad elavad ainult igapäevasele leivale kitsas mõttes. Nad on enamasti kõik raha-ahnitsejad „tinghambad“ (autori enese sõna tarvitades). Ei ole neil muid muresid kui rahamured ja kõnelused keerlevad selle ümber. See on piiratud maailm, primitiivne maailm, egoistlik, hoolimatu, halastamatu. Siit näeme, kuhu viib meie talupoja palju-ülilstatud individualism, kui see ei leia seesmist piiramist.

Vallak ei anna oma jutustustes väljavaadet, perspektiivi olude või inimeste paranemise või paranduse poole. Kõik jääb, nagu oli ja on. Saudre Priidu näit. pahandab vaid selle pärast, et maailm ei lase tal ülekohtuselt vara omandada. Oletame, et ta parandab end ükskord (korra olid tal seesugused mõtted), kuid siis ainult selleks, et vähem kõverail teil rohkem raha kokku ajada.

Iseloomude kujutamisel tarvitab Vallak enamasti stseene, mis dialoogi poolest vägisi groteski kalduvad.

Salapärasus, seletamatus ja erakordsus, mis varemini Vallaku teostes valitsesid, on pikkamisi kadunud ja siin, selles kogus on ta realistlikule elukujutusele üsna lähedale jõudnud. Võib-olla ongi just see lähedus ja mitte suurem temale kõige sobivam. Varemini nimetas ta oma lühiteosed novellideks, seekord pole ta neile liiginimetust andnud. Igatahes on õigem neid jutustusteks nimetada. Novellis peab tegevus koonduma ühte tulipunkti, ühte sündmuse, milles siis kui päike veetilgas pöögelduks peategelase iseloom ja ühtlasi ajavaim. Vallak armastab aga pikemalt jutus-

tada, terve rea stseene anda, iseloomul areneda lasta. Mõni teine kirjutaks sama süžee põhjal mõnesajaleheküljelise romaani.

Muu seas äratav tähelepanu, et Vallaku jutustustes puuduvad loodusekirjeldused peaaegu täiesti. Aga ometi elavad tema tegelased niioelda looduse riipes. Asi on siiski lihtsalt seletatav ja õigustatud: need „tinghambad“, kes mõtlevad ainult igapäevasest leivast, ei näe loodust, ei hooli sellest, ehk olgu siis, et sellele lähenevad „saagimõttega“, nagu seda teeb Epukuru Juhan metsaga.

Keele kujukuselt on Vallak küll üks esimesi meie prosaistide hulgas. Tal on käepärast suur hulk rahvapäraseid ütlusi, neid ta tarvitab igal parajal juhul, nende eeskujul loob ta ise rahvapärast keelt. Nii mitmes kohas leidub talupojalikku jõhkravõitu suurepärasest dialoogi, mis aga kunagi rõvedaks ei lähe.

Mõnikord on tunda keele kujukuses isegi forsseerimist.

Vallak on meie kirjanikkude hulgas hinnatud ja lugejaskonnas hea nimega; kui tal aga hoolimata meisterlikust kujude loomisest ja väljendusviisi väärtustest puudub suurem tähtsus, siis vist sellepärast, et tema tüübid ei ole laialatuluslikud ega sügavalt inimolemusse haaravad; teiseks, et tema jutustusis ei riivata põlevamaid hingeelulisi või ühiskondlikke probleeme.

Ed. Hubel.

August Jakobson: Vallutajad. Kolmas romaan tsüklist „Andruksonide suguvõsa“. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 345 lk. Hind 5 kr.

Käesolevas romaanis kujutatakse võitlust Andruksonide suguvõsa II ja III põlve vahel, kus noorte jõud ründab nende vana isa, kes oma ligemale 70 aastast hoolimata on veel kange mees ja ainuvalitseja talus.

Vana Toomas Andruksoni mäletame eelmisest osast „Töö algus“ ebainimlikult valjuna, kes oma suure tahte- ja kehajõuga sundis alistuma isegi looduse, kusjuures kõik perekonnaliikmed pidid nurisemata ja vastu-rääkimata kaasa murdma tapvas töös. Pole siis ime, kui „Vallutajais“ ilmneb, et selline orjastav töö on muutnud mõttetuks laste elu ja äratanud kas tuima ükskõiksust või koguni põlgust maa ja talu vastu.

Kolm poega on naitunud, läinud koduväidena oma „naiste sulasteks“. Kolm lahkuvad kodut romaani kestel ja leiavad viletsa elamisvõimaluse linnas poepoistena või vabrikutöölisena. Kaks poega, Jaan ja Markus, ning tütre, arvult kolm, jätkavad isa piinava ja alandava sunduse all talu-tööd, kandes kibedat protesti hinges. Isa omalt poolt suhtub teatud halvaksapanuga lastesse ega peagi neid oma järeltulijate vääriliseks, sest et neil puudub sügavam huvi talutöö vastu. Ainsaks väljavalituks osutub Markus, kellele ta on valmis loovutama oma ranga tööga „kättevõideldud saavutised“, lootes pojast oma tööle truid jätkajat.

Markus armastab väga oma isatalu, kuid veel rohkem armastab ta „oma tüdrukut“, kelle pärast on valmis talust loobuma, ehkki sisemise ahastustundega. Armastus tüdruku vastu, keda isa kui habrast valgekäelist linnatüdrukut põlgab miniaks, kõvendab tunde, et ta ei või end enam „lasta põrmu tallata taadi halastamatust tahtest“. Nii tekib isal oma eesõigustatud pojaga ägedaim heitlus võimu pärast. Markus ei ole tormikas vallutaja, kuid saavutab lõppeks ülevõimu igapidi. Ta on isast füüsiliselt üle ja murrab ka teisiti lõplikult isa vastupanu: toob oma tüdruku naisena talu, millega lõpebki romaan. See tüdruk, vallutades oma võluga Markus, ei ennusta võõra elemendina Metsatalule midagi head. Ta kavaldab pilk ja linnaigatsus ähvardavad tuua rahutuid lahkhelisisid.

Vendade rohkus ja nende omavaheline keskustelu „Vallutajais“ meenutavad A. Kivi „Seitset venda“. Ilmse Kivi jäljendamisena tundub paigutine draamavormi esinemine (näiteks saunastseen) ja huumoritaotlus, isegi

selline seik, nagu seda on Antsust venna groteskselt-pidulik lahkumine isatalust. Oleme harjunud nägema Jakobsoni realistlikus proosas argipäevset tõsidust. Kõnesolevas romaanis pehmemdab ja elustab huumor tõelisuse külmust, kuid kõlades pisut puiselt ja otsitult ei suuda see alati täita oma ülesannet.

Suurem puudus on asjaolu, et „Vallutajate“ vennad ei eraldu küllalt reljeefselt üksteisest oma karaktersete joonte poolest. Nad ei kerki üksikult tüüpidenä esile säärase meeldesööbivusega nagu Kivi seitse venda. Markusest on räägitud küll kõige enam, aga iseloomuna ta jääb väheütlevaks, välja arvatud tema kaalukas tõsidus ja maa-armastus. Vähesemate joontega, kuid peaaegu selgemalt on joonistatud liiderdav, ent lõppeks paljutootav noorim vend Anton ja lõbusalt räuskav Ants.

Selline, arvatavasti teadlik jälgendamine pole mingil moel hukkamõistetav. See on pealegi seoses üksnes romaani stiiliga. „Vallutajate“ tegevuskoht aga läheb nähtavasti tagasi Pärnumaale, autori isakodu ümbrusse. Pärnu poole viitab muuseas jäärmärk, mida tegelikult peetakse samal ajal, nagu teoses mainitakse Antoni kirjas vendadele.

Et romaanis on sündmustikku vähe, sisaldab see rohkesti talutöö- ja looduskirjeldusi, mis kipuvad igavaks minema. Teose sõnastusviisis võib märgata teatavat stiiliseadmist, mis kahandab romaani spontaanset hoogsust. Viimast on peetud Jakobsonile iseloomulikuks.

„Vallutajad“ püüavad pakkuda midagi tüsedit ja positiivset meie talupoegade elust. Seda tuleb kõigiti hinnata, ehkki autor pole ajanappuse tõttu oma romaani küllaldaselt viimistlenud.

K. Mihkla.

Hugo Raudsepp: Roosad prillid. Komöödia kolmes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 107 lk. Hind 2 kr.

Oma eelviimase komöödia („Salongis ja kongis“) tegelaskonna moodustas Hugo Raudsepp isikuist, kes nii või teisiti mõjustavad ning juhiavad avaliku elu arengut. Hoopis teissugune seltskond esineb meile nüüd „Roosades prillides“. Paiukil elav näitleja, hädine vene professor, seisuse- ja kaotanud ning vaesunud paruness, pankrotis ärimees, kõik need „Roosade prillide“ kesksed kujud on vaid mineviku varjud.

Aga nagu Raudseppast võis oodatagi, osutuvad oma positsioonid kaotanud ja primitiivsusse surutud endised inimesed palju õnnelikumaks kui need, kes mingisugustel positsioonidel püsivad. Kuna viimased oma seisukohtadel püsimise ning veelgi kõrgemale tõusmise pärast aina peavad muret tundma ja võitlema, on esimesed oma kaotuses ilma jäänud vaid millestki sellisest, mis on takistanud nende hinge õige nurga all olemast. „Põrunud aru õnnistuses“ oli Rasmus Noorkikkale tarvis aru peast põrutavat vasarahoopi, et hing satuks „õige nurga alla“, „Roosades prillides“ näeme, et jätkub sellestki, kui langevad tuhandete eelarvamustega seotud positsioonid.

„Ökonoomiat tegema“ peavad siiski „Roosade prillide“ kesksed kujud kõik, kuid õige nurga all olev hing ei nõuagi elult kesteab kui palju. Pensioneeritud koomikule Siim Pungerjale jätkub sellest, kui päike kõrvetab ülal ja all on oma väike päriskrunt. Otse teaduslikult egoistlik professor on küll vahel üsna nõudlikki, kuid ta kohaneb kergesti ka taganemisega. Kui kõik ta minema kupaavad ühes tema „stateikaga“, siis loeb ta oma imeväärsed kirjutist ise ja tunneb sellest rõõmu. Isegi inimkonna hukka ei viiks teda välja tasakaalust, kui aga alles jääksid tema majade üürnikud. Kohanenud näib olevat ka endine paruness oma primitiivseks reformitud seisundis ning taotseb vahetevahel öelda oma põliste vastastele juba komplimentegi („Alla heita ja valitseda... see on üks liik mehisust. Aga seitse sada aastat orjust... on ka leistung. Mitte iga rahvas ei elaks

sedä üle.“ Lk. 58). Isegi see rõõm ei ole talle enam võõras, teenida seda pisut, mida vajab üks vähenõudlik inimene, ise oma tööga ja minna selleks kas või pereemandaks ühe ärimehe juurde, kuigi ta püsiva iseteadvusega end esitleb: „Olime Patküllis baroonid.“ Sisemiselt lõõdu pole ka laostunud ärimees, vaid talle valmistab koguni rõõmu, et ta kord ometigi vabaks on saanud päevase ärilise askeldamise ja öise lokaalides jaaramise üksluisusest, et ta kõht saab puhata kehval toidul ja vaim unistada „intelligentsi“ harrastamisest. Isegi linnalustiga täiesti kokku kasvanud ärimehe tütar Vivi tunneb Pungerla primitiivsuses teatavat rahuldust, sest et naiseliku võlukunsti najal küllalt mugavalt võib parasiasi elu elada selgi.

Inimliku tasakaalu, rahulolu ja õnne saavutamist primitiivsele elule lähenemise kaudu näidatakse „Roosades prillides“ mitme õnnestunud tüübi ja paljude hästileitud situatsioonide kaudu. Kuid „roosade prillide“ probleem ses mõttes ei ole Raudsepal siin pärast „Põrunud aru õnnistust“ kaugeltki enam uudne ega ole see leidnud ka nii põhjalikku ega terviklikku käsitlust kui varemini. Ja võib-olla just selle küsimuse vähese uudse pärast H. Raudsepp arendabki „Roosades prillides“ veel teistki kesket probleemi, õnnetu armastuse küsimust.

Siim Pungerja noorusearmastus Melisande on Siimu istuma jätnud ja mehele läinud rikkale ärimehele, kuid näitleja armastus Melisande vastu on sellest hoolimata jäänud püsima. Kakskümmend viis aastat on tema südamest „vahetpidamata üles vuhisenud kustumatu tunde suur monoloog“. Kuni saatuse teed lõpuks ometi toovad tagasi Siimu unistuse, kuid samas jällegi ka viivad, seekord koos kõigi illusioonidega.

Moodne linnatüdruk Vivi leiab selle kakskümmend viis aastat „vuhisenud“ armastuse olevat väga „jubeda“. Ja tõepoolest ongi müüdisaja läbilõikeinimesele selline „igavesti“ püsivate tunnete romantika midagi hoopis võõrast ja sobimatut. Aga seda huvitavam oleks sel juhul jälgida, kuidas ometi võib üks armastus ilma vastuarmastuseta õitseda aastakümneid, hoolimata ümberringi lokkavast materialismist ja skepsisest.

Kahjuks Hugo Raudsepp probleemi ainult asetab, jättes selle üksikasjalisemalt eritlemata. Ja seetõttu jääb probleem komöödia lõpul niisama problemaatiliseks, nagu oli see algul, ning ühes sellega jääb ähmasaks ka probleemikandja Siim Pungerjas. Ei ole näit. selge seegi, kas õnnetu armastust siin öieti ongi, s. o. kas Siim Pungerjas oma „kustumatu tunde suurt monoloogit“ ise võtab tõsiselt või mitte. Näidendis antud andmete najal võib küsimust tõlgitseda väga hästi ka nõnda, et Siimu „monoloog“ on vaid kutselise koomiku teadlik veidrus, mille taga pole tõsiseid tundeid. Liiaiti kui oma kujult ja olemuselt naistele väheimponeerivat näitlejat selline õnnetu armastuse traagika aitaks märksa huvitavamaks teha.

Siim Pungerja karakteri täpsama piiratluse puudumine võimaldab muidugi ka teissuguseid seletusviise. Miks mitte Siimu traagikat ka uskuda ja näha tas säärast parandamatut õnnetu armastajat, kes kunagi on oma ema nõnda armastanud, et ta iga naist võrdleb temaga ja oma ideaali iialgi ei leia — nagu senises arvustuses juba on öeldudki? Aga kui see seletusviis ei olegi otseses vastuolus teosega, siis on vähemalt kasutatud selleks ikkagi rohkesti andmeid väljastpoolt teost ennast.

Teise keske küsimuse lahendamatus ongi üks „Roosade prillide“ peamisi puudusi. Kuid lisaks sellele on see probleem nii nõrgalt seotud algul käsitletud teise tähtsama probleemiga, et Raudsepal muidugi juba kahjatsetavalt sageli esinev keskendamatus on kasvanud erilisel häirivaks. Esimese probleemi lahendamiseks vajalikud professor ja paruness on täiesti liigsed teise küsimuse käsitlemisel, ja ümberpöörduvalt: teise probleemi selgitamisel paratamatu Melisande ühes perekonnaga ja saatjaskonnaga on üleaarne esimese küsimuse lahendamisel.

Mitte ainult sellest, vaid paljust muustki märkab autoris sedapuhku mingit väsimust. Ei ole ta uus raamat kaugeltki enam nii tulvil vaimuku-

sist kui varem (Raudsepa liigagi tiheda teravmeelsuste harrastuse juures ei ole see iseendast veel mingi puudus), ses esineb ruttamise jälgi kandvaid järjekindlusetusi (näit. professori ja parunessi žargooni kujundamises) ja leidub ka allalangemisi nende kulunud komöödiavõtete tarvitamiseni, mis seni olid vaid Raudsepa epigoonide monopoliks (näit. võõr- ja uussõnade väänamine).

Kõigest hoolimata esindab Raudsepp meie teiste tänapäeva näitekirjanikkudega võrreldes isegi oma tavalisest nõrgemas töös klassi omaette. Ja kui mitte muuga, siis paari omapäraselt nähtud ja teravalt edasi antud elulise kujuga rikastavad ka „Roosad prilliid“ meie näitekirjandust.

Oskar Urgart.

J. Jaik: **Hädastvere poiste ninamees.** H. Mugasto illustratsioonid originaalpuulõigetes. Noor-Eesti Kirjastus Tartus (1934). 134 lk. Hind 2 kr. 50 senti.

See väljaanne on Jaigi järjekordseid laste- ja noorsoojutte mitmesuguse sisuga. Esikohale on asetatud Nupu-Juku lood, rida Hädastvere poiste seiklusi, nende ninamehe riukaid, tembutusi ning nupukusi. Neile poisteseiklustele järgnevad jutustised kodu- ja metsloomadest, lindudest („Kaie ajaviide“, „Kööpjalg ja Sahkai“, „Kui kägu lendas ära“), isegi taimeriigist („Seenek“). „Ootamatud külalised“ ja „Kus elab jõuluvana suvel“ kuuluvad jõulujuttude liiki. „Kiigapuu ja Hundipukk“ on tüüpiline rehepapijutt vastavate kummitustega. „Kudi kuulus sugu“ asub üsna vaprale ülesandele: jutustada maailma ajalugu koer Kudi vaatevinklist, alustades paradüsi-aiast olustikuga ning jõudes kaudu Noa laeva ja hilisema kroonika eesti karjakraantsideni välja. Kõik see on „meeles kantud ja põlvest põlve edasi antud“. Jutustades neist vanust kuulsast ajast, Kudi loodab, et tulevad kord veel tagasi „võimud, kus jälle koerte hõimud saavad näha uusi nägusid ja teha suuri tegusid“. Seni aga talutere olustikus „laku siin liuakest ja vaata, kuidas pestakse lauakest“. See jutuke nõuab lugejalt juba ajaloolist silmaringi ning on oma riimitud proosaga eriti nauditav küpsemale eale. — Nõnda üldine läbilõige raamatu sisustikust.

Kui Jaik umbes tosin aastate eest alustas oma kirjanduslikku teekonda, tema kohe esimeste katsetistega äratas tähelepanu. Oli temperamenti, värskest, omapära; andekus oli silmapaistev ning õigustas lootusi. Erilise tunnustuse Jaik teenis kümme aastat tagasi ilmunud „Võrumaa jutudega“. Neis juttudes rahvaluule ainestik lõi värskest sädelema noore temperamenti kohkumatuis fantaseeringuis ning kirjaniku võrumaalik päritolu lisas sellele paisutatud fantastikale etnograafilist kolgavärvingut.

Jaigi „muinasloolik žanr“ rabab esimesel pilgul seega, et kuma me žanri tavaliselt oleme harjunud siduma valju tõelisusega, siin realistlik olustik kummitatakse läbi ohjutust fantaasiast.

Kahjuks Jaik oma fantastilisest žanrist ei teinud probleemi, ta lihtsalt laskis segi joosta tõelise ja fantastilise piiri, kasustades sellise korralduse sisemisi vastuolusid tehnilise efekti saavutamiseks, mihuke anarchism teda kippus kompromiteerima nõudlikuma arvustuse ees. Tundus, et Jaik on liiga palju luuletaja tänapäeva proosakirjanike tarveteks. Tundus, nagu oleks ta kuidagi takerduma jäänud mingisse mitte lõppeda tahtvasse puberteeti, mis takistab tal vallutada realiteedi-printsipi. Tundus, nagu ei oleks tal mitte küllalt annet realiseerida oma vaieldamatut talenti. Igatahes Jaik kirjanduslikult ei lahendanud oma probleemi, ei andnud oma „eramüüdist“ sünteesi, sest et tema proosa tõsielu ja kujutluslennu seigad jäidki omaette ristlemata, jättes võlgu sisemise loogika ja ühtsuse.

Sellest ülalkirjeldatud kompleksist pole Jaik tänini lahti saanud, sisulises mõttes. Kuid ta looming on teinud väliste pöörangu. Ta on oma fantastilise žanri rakendanud laste- ja noorsoojuttude ülesannetesse, kus

rahvusvahelised kombad tõsielu ja ebareaalse segamist lubavad sel loomulikul põhjusel, et noorus tõeluse küsimustes pole piinlik ning iga realiteedi kuidab üle oma kujutluse säruga. Ja nüüd on Jaik üleõõ saanud meie silmapaistvamaks noorsookirjanikuks, kes teoseid puistab küllusesarvest. Jaik pole suurte inimeste maitsetes osanud küllalt täiskasvanud olla oma loomingu rõõmudes, aga laste hulgas ta on tõesti laps ja noorte hulgas noor, ja see on midagi, mis tänapäev väga harva juhtub. Tal on mõtte- lendu, tal on seikluslusti, tal on fabuleerimiskirge, tema jutt jookseb sorinal, vabas värvikas humoorikas rahvakeeles.

Ja siis on ta optimist, mees õrnroosade õrillidega. Loetagu tema jutukest väikestest Seene-Mikust, kes metsas Tiinukese korvi satub ja sealt särisevale pannile. Mõni teine sest kurvast saatusest oleks teinud tragöödia. Aga Jaigi Seene-Mikk ujub õndsalt selges võis ja kooses ning tore soojus on tal keres. Ja kui siis Tiinuke ta kahvliga suhu tõstab, liugleb ta „suure rõõmuga Tiinukese kaelast alla otsekohe kõhtu“. Tõesti, tõesti, mina ütlen teile, pole üllamat elamust kui alla neelatud saada meeldivast olendist, see on kui uhke kelgusõit järsust liumäest!

Jaik on isegi selline optimist, et usub võivat kirjanik olla tühipalja geeniusena, kõrgemal seistes töövaevast. Ja võib ka, kui leppida vaid fragmentide ja visanditega. Aga võrreldes näiteks Hädastvere poiste seiklusi Lattiku või Parijõe noorsoojuttudega, märkame kohe, et tüüpide väljajoonistamises Jaik jääb pinnaliseks. Ta on, nagu noor Gailit muiste, oma fabuleerimiskire ja jutustamissoravuse ohver, ta ei suuda veel küllaldaselt mõtestada oma kujutluste käärivat maailma. Kuid loodame, et kui ta tulevikus suuremate ja tõsisemate ülesannete kallale asub, talle siis ka süvenemise ja ainese püsivama läbitöötamise rõõmud saavad nauditavaks.

H. Raudsepp.

Friido Toomus: Caesar. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 140 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Käesolevas teoses on kirjeldatud antiikaja kuulsa riigimehe ja sõjapealiku elukäiku, iseloomustades teda kui meest, kes painutab oma tahte alla rahvaid. G. J. Caesar elab ajal, mida võiks nimetada teatud määral transformatsiooniperioodiks — üleminekuajastuks. Säärased ajad on soodsaks tegevuspinnaks silmapaistvate võimetege isikuile, nagu seda oli kahtlematult Caesar.

Esimeses peatükis pühendab autor tähelepanu Caesari miljööle, resümeeerides mõnesuguselt esitatud mõtted peatüki lõpul: „Rooma seemiste olude segadusest, põhimõtete ja riigitarkuse asemel valitsevast vägivallast ning üksiku tugeva jõuõigusest tuleb kasvava Caesari kohta teha tähtis ja ulatuslik järeldus: paratamatult pidi neis tingimustes jõuline, auahne ja valitsushimuline noormees kaotama igasuguse lugupidamise seaduslikkuse vastu ja muutuma selle vastu hoolimatuks“ (lk. 19). Esitatud väide on kahtlematult õige, kuid õige on ka see, et Caesar omandas kaasajast ja selle vaatlemisest märksa rohkem. Caesar ei eksi selles, missugune ühiskondlik jõud viib teda võimuni. Ka seda hinnangut aitas luua miljöö. Too aeg pole ju ainult segaduste aeg, kus pind muutub soodsaks poliitilistele avantüristidele. Too aeg on rikas võitlusest ühiskondlikkude jõudude vahel ja Caesar oskab hiljem seda loorida sisuliselt monarhi kuuega. Esiti nimetatud peatükis on häid ja reljeefseid olude ja olusuhete kirjeldusi. Siiski mõnevõrra segavalt mõjuvad siin andmed Caesari sugukonna kohta.

Järgmises peatükis käsitletakse Caesari lapsepõlve, haridust, võitlust spordi abil füüsilise tervise eest, abielusidemetek kujunemist ja poliitilist tõusu. Siis järgnevad peatükid, nagu konsul, Gallia prokonsul, kodu-

sõda ja lõpuks Jumalik Caesar. Kogu kirjeldus lõpeb Actiumi lahinguga ja, võiks öelda, pisut laialivalguvalt ja ruttavalt.

Kogu sündmustik on küllalt loetavalt edasi antud. Pole liigseid võõrsõnu ega keerukaid lauseid, mis populaarteaduslikule raamatule igakord kasu ei too. Kahtlematult on kasulikud raamatus kaardid, mis aitavad orienteeruda vastavais küsimusis. Küll paistab silma, et nimede kirjutamises kaartidel pole olnud järjekindel. Mis puutub raamatu sisulisse külge, siis on siin domineeriv kirjeldav joon. Tahes-tahtmatult jääb sünteesi loomine Caesarist kui isikust lugeja hooleks. Tõsi küll — autor püüab seda luua mõne joonega, kuid see tundub katkendlikuna.

Kogusummas annab raamat üsna huvitava kirjelduse G. J. Caesari elust ja tööst.

J. Konks.

Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833—1875.
Gestaltet von Prof. Dr. Johannes Werner. Leipzig 1934, 304 lk.

Dr. G. Schultz-Bertram, kelle elulugu lugejad kergesti võivad teada saada Eesti Biograafilisest Leksikonist, kirjeldab intiimsetes kirjades emale oma elukäiku ülikoolipõlvest kuni peaaegu oma surmani. Balti sakslased on avaldanud palju memuaare, mis kirjeldavad selle seisuse ja omaaegse olustiku iseloomu. Balti saksa elemendi ellusuhtumine ja eluviis, eriti XIX sajandil, on meile küllalt hästi tuntud ning eestlasele peale kultuuriajaloolise ainekite ei suuda nad enam palju pakkuda. Märksa huvitavamad meile on aga säärase isikute mälestused ja kirjeldused, kes eestlastesse on suhtunud veidi teisiti kui valdav enamik baltlasi. Bertram, kes oli õppinud arstiks, oma elu lõpetas aga tsensorina, katseldes vahepeal oma huviks ka kirjanduses ja eesti rahvaluulegi alal endale nime jättes, oli üks neist, kes küll jäid sakslasteks, kuid oma aja oludes siiski tähelepanuvääriva sõprusega on seltsinud eestlastega, eriti otsides sidet maarahvaga.

Tuleb siiski mõnda, et Bertram oli ja jäi selliseks eestlaste sõbraks, kes ei oleks küll soovinud näha eestluse ja lätluse täielikku võitu Baltimail võõrrahvaste üle; ta pidas neid rahvusi ometi veel küllalt ebaküpseks peremeeste osa etendama omal maal, kuid ainult salongisõbraks eestlastele ta ka ei jäänud. Seda tunnistab ta tegevus Tormas. Veel surmavoodil olles (B. suri Viinis 15. mail 1875) avaldab haige ta eest hoolitsevaile abikaasale ja tütrele, et vähemalt ta süda viidaks Torma, et see saaks olla tema armastatud eestlaste keskel (lk. 293).

Oma iseloomult kergevõitu, kuid andekas, Bertram vaimukalt lobi-seb oma kirjade kaudu emaga, siis jälle innukalt kirjeldab üht ja teist juhtumit, mõnikord ilustades seda, ühtlasi aga valgustades oma tundeid tõusva eestluse vastu, keda ta kutsub juba nooreestluseks. Kohati nagu edvistades ta kirjeldab oma kokkupuuteid tolaaegsete juhtivamate eesti meestega või oma kõnelusi teiste sakslastega pärisrahva tuleviku üle. Ja mitmed neist kirjeldustest on meile uudiseks ning otse põnevad. Näiteks kirjutab ta detsembris 1869, nii siis peale seda, kui esimene laulupidu Tartus oli avaldanud juba laiemat mõju, oma kõnelusest Peterburi eesti koguduse õpetaja Laalandiga (lk. 226—227). Eestlased ei tahtvat enam õppida Tartus, vaid Helsingi ülikoolis. Venelased olevat naiivsed, kui arvavad, et eestlased end veel germaniseerida lasevad, vastupidi — eestlased usuvad, et Eestimaa sakslased eestistuvad. Laalandi arvates ainuke võimalus olevat, nagu seda kord varem Buxhövdén Riias ette pannud, rahvaga kokku sulada. Kuid nüüd ehk olevat see juba hilja. — Kõlerist, Weizenbergist, Karellist, kellega Bertram oli Peterburis koduses läbikäimises, on B. väga heas arvamises. Säbelmanni (Kunileiu) kohta

arvab B. koguni, et see on geenius ja et kogu Baltimaal pole temale võrdset muusikameest sakslaste hulgas.

B. kõneleb uhkusega, et külalistepäevadel tema juures kõneldakse Peterburis saksa, vene, prantsuse ja itaalia keele kõrval samal määral eesti keelt ja et nimetatud võõrkeelte head oskajad on ka eestlased. Otse prohvetlikult ennustab ta samas 1869. a. detsembrikuu kirjas emale, et kui asjad nii edasi arenevad ja eesti rahvus tõuseb ikka enam esikohale, siis polevat võimatu, et 50 aasta pärast Tartu ülikoolis kõik professuurid on eestlastega täidetud. Asjaolu, mis tõeks osutus, sest täpsalt viiskümmend aastat hiljem, 1. detsembril 1919 avati eesti ülikool Tartus!

Aadli omavalitsuse kohta näib B—l samuti olevat teistest sakslastest erinev arvamine, kui ta aadliprivileege vaatleb kui vana aja jäänu-seid ning arvab, et kõik tardunu, isegi kalju mureneb, ainult elav ja kasvav sünnitab uut elu. Balti saksa junkrute enamikku peab ta kitsa silma-ringiga kihiks ja ütleb, et igaiks, kui ta immatrikuleeritud balti aadlisse kuulub, omab maapäeval kohta ning häält, mis sama palju maksab kui otsustusvõimelisegi isiku oma, kuigi ta ise eesel võib olla (lk. 239).

Igatahes toovad need „ühe balti idealisti kirjad oma emale“ mõn-dagi iseloomulikku ja uut meie kultuurajaloole, ning, kirjutatud väga köitvalt ja ladusalt, on nad ka eesti lugejaskonnale huvitavaks lugemis-palaks selle rahvakihhi mentaliteedi üle, mis nüüd juba on väljasuremisel.

O. Liiv.

Märkus toimetuselt.

Mitmelt poolt on avaidatud arvamust, nagu saaks „Eesti Kirjanduse“ toimetuse sundeksemplari kõikidest raamatuid, mille põhjal siis toimetataks kirjanduse ülevaate osa. Sellest lähtudes pole mõned kirjastajad saatnud „Eesti Kirjandusele“ tutvustusekemplare. Tegelikult „Eesti Kirjanduse“ toimetuse ei saa sundeksemplari ühestki trükitootest ja et tal enesel puuduvad rahalised võimalused raamatute ostmiseks, siis on paratamatu, et saadakse kõne alla võtta ainult neid teoseid, mis on toimetusele saadetud kirjastajate poolt. Sellega on seletatav, mispärast mõnede kirjastuste teo-seid ülevaate-osas on käsitletud harvemini: saame seda teha ainult juhul, kui arvustajal enesel juhtub olema vastav teos.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNETE

Tellimised 1935. a. peale.

Populaarteaduslik seeria

ELAV TEADUS

IV aastakäik

Aastas 12 raamatut igauks umbes 100 lk., rohkete illustratsioonidega.

Tellimishind
ühes saatekuludega:

Aastas	Kr. 9.—
Poolaastas	" 5.—
Veerandaastas	" 2.75
Üksiknumber	" 1.—

Aasta tellimishinda Kr. 9.—
võib tasuda osakaupa:

Tellimisel	Kr. 3.50
1. aprilliks	" 2.50
1. juuliks	" 2.—
1. oktoobriks	" 1.—

K ö i d e:

Ilukõide 12 raamatut	Kr. 5.—
" 6 "	" 2.50
" 1 "	" —.50

Rahvaraamatukogude kõide
iga raamat . . . Kr. —.40

Biograafiline seeria

SUURMEESTE ELULOOD

III aastakäik.

Aastas 6 raamatut à 120—160 lk., piltidega.

Tellimishind
ühes saatekuludega:

Aastas	Kr. 7.50
Poolaastas	" 4.—
Üksiknumber	" 1.50

Aasta tellimishinda Kr. 7.50
võib tasuda osakaupa:

Tellimisel	Kr. 3.—
1. aprilliks	" 2.50
1. juuliks	" 1.25
1. oktoobriks	" —.75

K ö i d e:

Ilukõide 6 raamatut	Kr. 2.50
" 1 raamat	" —.50

Rahvaraamatukogude kõide
iga raamat Kr. —.40

Kirjanduslik kuukiri

EESTI KIRJANDUS

XXIX aastakäik.

Aastas 12 numbrit, à 60—80 lk., piltidega.

Tellimishind ühes saatekuludega:

Aastas	Kr. 5.—
Poolaastas	" 2.50

Veerandaastas	Kr. 1.25
Üksiknumber	" —.50

Tellides maksta raha Seltsi posti jooksvale arvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas väikestes postmarkides. Tellida saab ka ajakirjana kõigist postkontoreist.

EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU, TELEFON 6-01